CONCEPT
Samenwerking
Markeplan Zeijen

Samen werken aan een mooi en vitaal landschap

waarin het prettig wonen en goed werken is

Projectnaam	Samenwerking Markeplan Zeijen
Opdrachtgever	Boermarke Zeijen
Naam	Gerko Brink (voorzitter Boermarke Zeijen)
Opdrachtnemer	Maurijn Oude Essink (Prolander)
Projectleiding	Sander Uiterwijk (Prolander)
Auteurs	Marco Kooijinga en Sander Uiterwijk (Prolander)
Datum	**05 juni 2020**

Inhoudsopgave

1. Duurzaam boeren in een vitaal landschap 6

1.1. Wat vooraf ging 6

1.2. Zeijen is gekoppeld aan IBP-VP 7

1.3. Initiatief bij de Boermarke Zeijen 7

1.4. Integraal samenwerken 8

1.5. Eigentijdse en streekeigen organisatievorm: Naobergroep Zeijen 8

1.6. Thema's voor samenwerking aan de opgaven 8

2. Organisatiestructuur en werkwijze 10

2.1. Inleiding 10

2.2. Samenstelling Naobergroep 10

2.3. Uitgangspunten organisatiestructuur 11

2.4. Projectleiding en secretariaat: Prolander 12

2.5. Klankbordgroep 13

2.6. Startfase Naobergroep: juni – oktober 2020 13

3. Toekomstbeelden en uitdagingen. 14

3.1. Inleiding 14

3.2. Kavelruilproces 15

3.3. Belangrijke opgaven 15

3.4. Enkele definities duurzaamheidsbegrippen 17

4. Opgaven en projecten 19

4.1. Totaaloverzicht projecten en activiteiten 19

4.2. Werkwijze 19

4.3. Te starten projecten en activiteiten 2020-2021 20

Bijlage 1 - Totaaloverzicht projecten en activiteiten .....

Bijlage 2 – Beleid en ambities voor Zeijen 24

Bijlage 3 – Bouwstenen uit de werksessie 7 november 2019 36

Bijlage 4 - Relevante beleidsopgaven Rijk 52

VOORWOORD

In Zeijen wonen en werken we in een schitterende omgeving, voor een groot deel door agrarisch gebruik ontstaan. Als Boermarke Zeijen willen we duurzaam blijven boeren in een vitaal landschap. De landbouw zal het gebied ook in de toekomst levendig en mooi houden. Dat willen we doen door meer circulair te gaan werken:

- **Verbeteren** van de structuur: verkavelen, ketensamenwerking, verbeteren infra;
- **Verduurzamen**: kringloop op bedrijfsniveau, kringloop in de regio, versterken bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit;
- **Verdienen:** door een goede positie in de keten betere prijzen krijgen voor onze producten, door goede vergoedingen voor groen/blauwe diensten, mede door nieuwe of verbeterde verdienmodellen.

De resultaten van dit circulair werken spreken naar wij hopen iedereen aan: de verkaveling is blijvend op orde, we scoren beter op de kringloopwijzer, er is meer biodiversiteit, er is meer waardering voor onze producten en op termijn boeren we natuurinclusief.
Om deze resultaten te bereiken is met veel partijen en instanties samenwerking nodig en die willen we aangaan. Wij zijn immers afhankelijk van onze omgeving, wij kunnen de meeste opgaven niet zelfstandig realiseren. Daar hebben we hulp en expertise bij nodig. En daarnaast kunnen we als Boermarke weer bijdragen aan initiatieven van anderen. Dit document is bedoeld om de start van deze samenwerking te markeren en te structureren.

De inhoudelijke basis voor deze samenwerking hebben we op twee manieren vastgelegd: in ons Circulair Markeplan Zeijen (CMZ[1]) en in het uitgebreide verslag van de werksessie 7 november 2019. Het CMZ is onze visie op de gewenste circulariteit, maar we beseffen dat andere gebiedspartijen andere beelden en inzichten daarop kunnen hebben. Die kwamen dan ook ruimschoots aan de orde tijdens genoemde werksessie.
De focus in de eerste fase van de samenwerking moet er daarom op gericht zijn, dat we elkaars visie, uitgangspunten en (on)mogelijkheden verder leren kennen en begrijpen. Dat we elkaars ‘taal’ gaan spreken en van daaruit resultaten weten te boeken. We werken als Boermarke van onderaf en zijn natuurlijk bereid om om over onze grenzen heen te kijken. Die bereidheid verwachten we ook van onze gebiedspartners. Gelukkig zijn de eerste stappen daarin al gezet.

In 2011 heeft de Boermarke een landbouwvisie Zeijen opgesteld. Deze visie heeft geholpen om het instrument kavelruil toe te passen. Nu willen we naast verbeteren van de landbouwstructuur, samenwerken aan wat de maatschappij van ons vraagt. In dit Samenwerkingsplan kijken we bewust niet verder dan een eerste periode van zeg 2 jaar. We willen samen met onze partners de samenwerking gaan vormgeven, waarmee we ook gezamenlijk invulling kunnen geven aan de daarop volgende periode. We zien uit naar de samenwerking!

Gerko Brink
Voorzitter Boermarke Zeijen
Maart 2020

—

[1] *Het Boermarkebestuur heeft het CMZ geactualiseerd en begin 2020 vastgesteld.*

1. Duurzaam boeren in een vitaal landschap

1.1. Wat vooraf ging

Op 22 februari 2019 heeft de Boermarke Zeijen de eerste versie van het Circulair Markeplan Zeijen (CMZ) gepresenteerd. Deze versie was vanuit het perspectief van de boermarkeleden geschreven en volgde op het druk bezocht symposium (18 juli 2018) waarin de basis is gelegd voor het Markeplan Zeijen.

De toenmalige reactie van gedeputeerde Henk Jumelet op het idee van een Markeplan:
"De provincie vindt het belangrijk dat boeren hun brood kunnen verdienen in een omgeving die waardeert wat zij doen. Ik ontken niet dat ontwikkelingen in de landbouw en de natuuropgave met elkaar schuren. Op grond van het Natuurpact is de provincie gehouden aan een harde opgave in hectares die in 2027 voltooid moet zijn. Maar in Drenthe verbinden we die opgave zoveel mogelijk aan andere maatschappelijke opgaven. Kern van ons Programma Natuurlijk Platteland is dat we niet alleen vanuit de natuurgedachte in natuur investeren, maar ook vanuit belangen op het gebied van recreatie en toerisme, energie, water en landbouwstructuurverbetering. Dat pakken we zoveel mogelijk gebiedsgericht aan; in feite bouwen we dus voort op het gedachtengoed van de boermarke. Daarom waardeer ik het zeer wat er in Zeijen gebeurt. De Zeijer ambitie sluit daarnaast aan op ons provinciale landbouwbeleid, waarin natuurinclusieve landbouw de norm is, en op onze Omgevingsvisie waarin gebiedsgericht werken wordt bepleit."

Een volgende stap richting de markesamenwerking is op 7 november 2019 gezet. Aan de uitnodiging tot deelname gaven gebiedspartijen enthousiast gehoor; de opkomst was groot. Op uitnodiging van het Boermarke bestuur is met vertegenwoordigers van alle gebiedspartijen verkend en verhelderd wat de doelen en ambities voor het gebied zijn. Er werd gekeken naar de landbouw, natuur, water, energie, klimaat, leefbaarheid, cultuurhistorie en recreatieve beleving. Gezocht is naar mogelijkheden om de wensen - waar mogelijk in samenhang - te realiseren (zie voor nadere informatie de bijlagen 2, 3 en 4).
Een eerste versie van dit samenwerkingsplan is voorjaar 2020 schriftelijk voorgelegd aan alle partners. De reacties die daaruit kwamen zijn verwerkt.
De Boermarke gaat voor de transitie naar kringlooplandbouw en – op termijn - natuurinclusieve landbouw. Dat is helemaal in lijn met het huidige politieke en maatschappelijke klimaat.

1.2. Zeijen is gekoppeld aan IBP-VP

Het proces in Zeijen is opgevallen bij o.a. de provincie Drenthe en het Rijk. Als blijk van waardering en vertrouwen heeft Drenthe het opgenomen in het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland (IBP-VP). Het is een van de drie deelprojecten die de provincie Drenthe daarvoor heeft aangedragen bij de minister. Uitgangspunt van het programma is dat de verwevenheid van de functies landbouw en natuur bij nieuwe ontwikkelingen steeds vraagt om een zorgvuldige afweging van belangen. De provincie gaat voor het op gebiedsniveau invulling geven aan transitie van de landbouw en de ontwikkeling van een duurzame sector. Het is van belang dat gebiedstransitie aansluit op de context van het gebied en kan rekenen op een breed maatschappelijk draagvlak. De verwachting is dat in 2020 de IBP-VP middelen definitief door het Rijk beschikbaar worden gesteld.

Experimenteerruimte en kennis delen:
De transitieopgave vraagt om verduurzaming van bedrijfsmodellen, nieuwe samenwerkingsverbanden, nieuwe verdienmodellen en experimenteerruimte. In de werksessie van 7 november 2019 hebben de Boermarke en gebiedspartijen daarom ook nagedacht over de vraag, waarvoor experimenteerruimte precies gewenst is.
Belangrijk binnen het IBP-VP is daarnaast dat kennis met anderen wordt gedeeld, iets wat ook al in het CMZ is opgenomen. De wens tot meer gebiedsgericht werken wordt door veel boermarkes in de provincie Drenthe gedeeld.

1.3. Initiatief bij de Boermarke Zeijen

De Boermarke wil verder met het gedachtegoed van haar eerder opgestelde CMZ. Tevens beseft ze dat het raakt aan andere belangen en ziet mogelijkheden voor win – win situaties. Daarom wenst ze een integrale uitvoering van dit Samenwerkingsplan. Samenwerking met partijen in het gebied, de sector en de keten. Dit Samenwerkingsplan is van onderop ontwikkeld. Die aanpak moet ook gelden voor de uitvoering.
Tot nu toe lagen het initiatief en de regie in hoofdzaak bij de Boermarke, maar het is de wens hier meer in samenwerking in op te treden. Om dat te laten slagen zijn drie dingen nodig: vertrouwen van de bestuurders, constructieve partners en duidelijkheid over doelen en kaders. De boeren hebben ruimte nodig om aan de slag te gaan. Ze hebben hierbij de inbreng en inzet van beleidsmakers en partners nodig.

De werksessie van 7 november 2019 heeft veel bruikbare bouwstenen opgeleverd voor de start van de samenwerking. Met een deel van deze bouwstenen kan feitelijk al direct van start worden gegaan. Met name de korte termijnacties worden in deze rapportage benoemd en uitgewerkt. Nog in te stellen werkgroepen gaan er mee aan de slag.
In bijlage 3 zijn de belangrijkste bouwstenen van de werksessie opgenomen. Zie voor het complete verhaal van die werksessie het afzonderlijke verslag.

1.4. Integraal samenwerken

Om de, nog gezamenlijk te bepalen gebiedsdoelen te bereiken is samenwerking met de gebiedspartners nodig. Deze samenwerking moet leiden tot de gewenste integraliteit van de projectresultaten. En dat zijn ook de resultaten die juist de gebiedspartners als hun opgave hebben. Samenwerking betekent daarmee ook: samen werken aan een mooi en vitaal landschap waarin het prettig wonen en goed werken is. Deze samenwerking kan geborgd worden in de nog op te richten Naobergroep Zeijen.

1.5. Eigentijdse en streekeigen organisatievorm: Naobergroep Zeijen

De gewenste samenwerking en (deels) gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de integrale uitvoering van projecten en activiteiten, vergt een compacte en toegesneden organisatievorm. Deze moet recht doen aan de gewenste vorm van participatie, de bijpassende bestuursstijl en de omvang en integraliteit van de uit te voeren planonderdelen. Een organisatiestructuur die is gericht op zeggenschap, taakverdeling, coördinatie en bevoegdheden. Een organisatiestructuur die past bij de cultuur in de streek en legitiem is (conform wet- en regelgeving en heersende normen). Op grond hiervan is het voorstel de Naobergroep Zeijen op te richten. De wens is dat deze groep in juni 2020 van start gaat. In hoofdstuk 2 wordt dit verder uitgewerkt.

Noaberschop (Twents) of naoberschap (Achterhoeks, Drents, Gronings en Sallands - Nederlands: nabuurschap) is een kleine, overwegend agrarische, gemeenschap van Noabers (buren). Iedere Noaber heeft in het Naoberschap een zogenaamde Noaberplicht. Dit is de verplichting de andere Noabers desgewenst met raad en daad bij te staan.
Vanouds was het een heel ruime en intensieve vorm van burenhulp, die onontbeerlijk was voor de bewoners van boerderijen en in dorpen die niet kunnen rekenen op goede openbare voorzieningen. Het is evenzeer in het westen van Duitsland te vinden (Grafschaft Bentheim en omgeving).
Daarnaast heb je ook vaak de noaste Noaber, ook wel de eerste Noaber. Dat is doorgaans de meest nabije buur. Dit is meestal diegene aan wiens kant jouw voordeur zit. Deze noaste noaber heeft een nog sterkere noaberplicht. Deze buur verzorgt jouw planten, post en soms zelfs je huisdieren als je op vakantie bent. Ook ondersteunt hij of zij in kleine zaken bij ziekte en bij overlijden en verzorgt of regelt hij uit naam van alle noabers voor een fruitmand, rouwkrans, ooievaar, Abraham, Sara, huwelijksboog of meiboom.

1.6. Thema's voor samenwerking aan de opgaven

In hoofdstuk 3 zijn de belangrijkste opgaven van de gebiedspartners benoemd. Onderstaand een citaat en schema uit het CMZ, die een duidelijk uitgangspunt vormen voor de start van de samenwerking:

Onze missie "duurzaam boeren in een vitaal landschap" is een pittige uitdaging. We denken dat het goed is deze brede opgave onder te verdelen in een aantal thema's en thematische werkgroepen:

- *Verbeteren van de agrarische structuur*
- *Verduurzamen*
- *Verdienen*

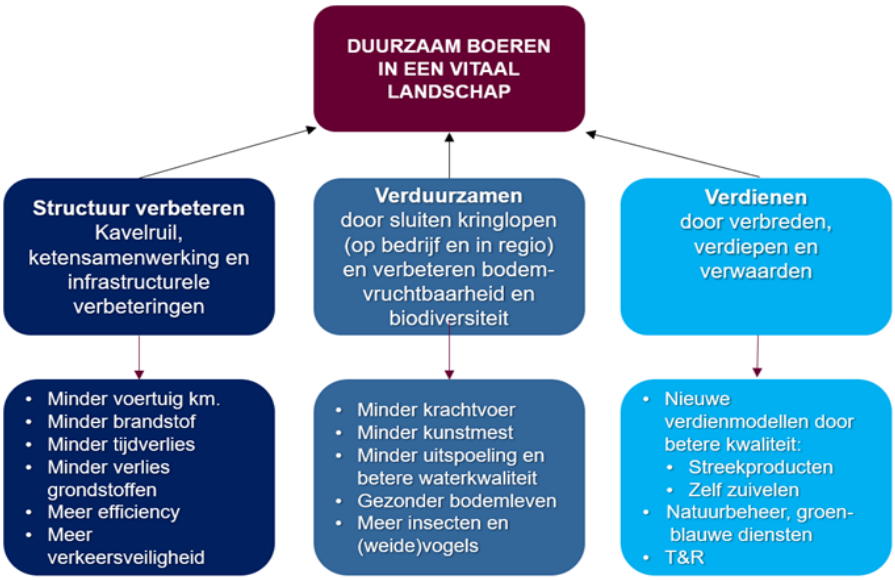
DUURZAAM BOEREN IN EEN VITAAL LANDSCHAP
Structuur verbeteren
Kavelruil, ketensamenwerking en infrastructurele verbeteringen
Verduurzamen
door sluiten kringlopen (op bedrijf en in regio) en verbeteren bodem-vruchtbaarheid en biodiversiteit
Verdienen
door verbreden, verdiepen en verwaarden
Minder voertuig km.
Minder brandstof
Minder tijdverlies
Minder verlies grondstoffen
Meer efficiency
Meer verkeersveiligheid
Minder krachtvoer
Minder kunstmest
Minder uitspoeling en betere waterkwaliteit
Gezonder bodemleven
Meer insecten en (weide)vogels
Nieuwe verdienmodellen door betere kwaliteit:
Streekproducten
Zelf zuivelen
Natuurbeheer, groen-blauwe diensten
T&R

2. Organisatiestructuur en werkwijze

2.1. Inleiding

De Boermarke Zeijen is ambitieus: ze wil op gebiedsniveau (Boermarke) een voorloper en voorbeeld zijn voor duurzame gebiedsontwikkeling die geldt voor alle landbouwbedrijven en belanghebbenden (stakeholders) en een positief effect heeft op people, planet en profit. Samenwerking met partijen als de gemeente, het waterschap, Stichting Zeijerwiek, N&M Federatie Drenthe, provincie, Prolander, het ministerie van LNV, Staatsbosbeheer, Landschapsbeheer Drenthe en de bewoners van Zeijen en omgeving is een must om die ambities te realiseren. De ambities en doelen van stakeholders zijn op 7 november 2019 verkend. Het komt nu aan op de nadere verkenning en projectmatige uitwerking in werksessies en werkgroepen.

2.2. Samenstelling Naobergroep

Het voorgaande leidt tot een organisatiestructuur, waarbij de uitvoering van projecten en activiteiten wordt aangestuurd door de **Naobergroep Zeijen** (NZ). Deze groep met de functie van stuurgroep, wordt voorlopig ingesteld voor de eerste twee jaar van uitvoering (2020-2021). De **NZ** kent (vooralsnog) een zetelaantal van 7, als volgt verdeeld:

2 zetels	**Boermarke Zeijen**
1 zetel	**lokale organisaties** (Belangenvereniging Zeijen, Vereniging Drentse Boermarken)
1 zetels	**publieke organisaties** (gemeente Tynaarlo, Waterschap Noorderzijlvest, Provincie Drenthe, Min. LNV)
1 zetel	**natuurorganisaties** (Staatsbosbeheer, St Zeijerwiek, NMF Drenthe, Agrarische Natuurvereniging Drenthe, Landschapsbeheer Drenthe, WNF)
2 zetels	**keten** (Agrifirm, LTO Noord, Avebe, Cosun, Friesland Campina, Rabobank, retailbedrijven)
adviseur	**projectleider/secretaris**
Projectfacilitering	projectleiding en secretariaat **Prolander**

Binnen de NZ wordt afgesproken wie de rol van voorzitter op zich neemt. Ook bestaat de mogelijkheid dat deze rol bij een onafhankelijke persoon wordt belegd, waarmee het zetelaantal op 8 komt.

<u>Naobergroep Zeijen: vertegenwoordigende zetels</u>
Deelname aan de Naobergroep op basis van een vertegenwoordigende zetel betekent, dat afstemming binnen de vertegenwoordigende zetelgroep structureel moet plaatsvinden (afstemming vooraf – borging afspraken achteraf). Belangrijk is dat de deelnemers van elke zetelgroep goed met elkaar in verbinding staan. Zij kunnen per fase/periode desgewenst

afspreken wie de vertegenwoordiging in de Naobergroep voor z'n rekening neemt. Hij/zij neemt initiatief tot voorbereiding op overleg en zorgt zo nodig voor terugkoppeling.

Voorstel: inwerkperiode NZ
Deze werkwijze met vertegenwoordigende zetels is nieuw, in elk geval in Zeijen. Het voorstel is als NZ gezamenlijk een inwerkperiode af te spreken – bijvoorbeeld juni-oktober 2020 – waarin sprake is van voorlopige benoemingen in de NZ. We delen in die periode de ervaringen en bezien gezamenlijk of en, zo ja, waar verbetering nodig is.

Boegbeeldfunctie
Verder is het wenselijk dat de voorzitter i.s.m. bijvoorbeeld één van de Boermarke bestuursleden, het boegbeeld namens de NZ naar buiten wordt. De secretaris ondersteund hen daarbij. Voor welke onderwerpen of welke gelegenheden dit wenselijk is, is uiteraard onderwerp van afstemming in de NZ.

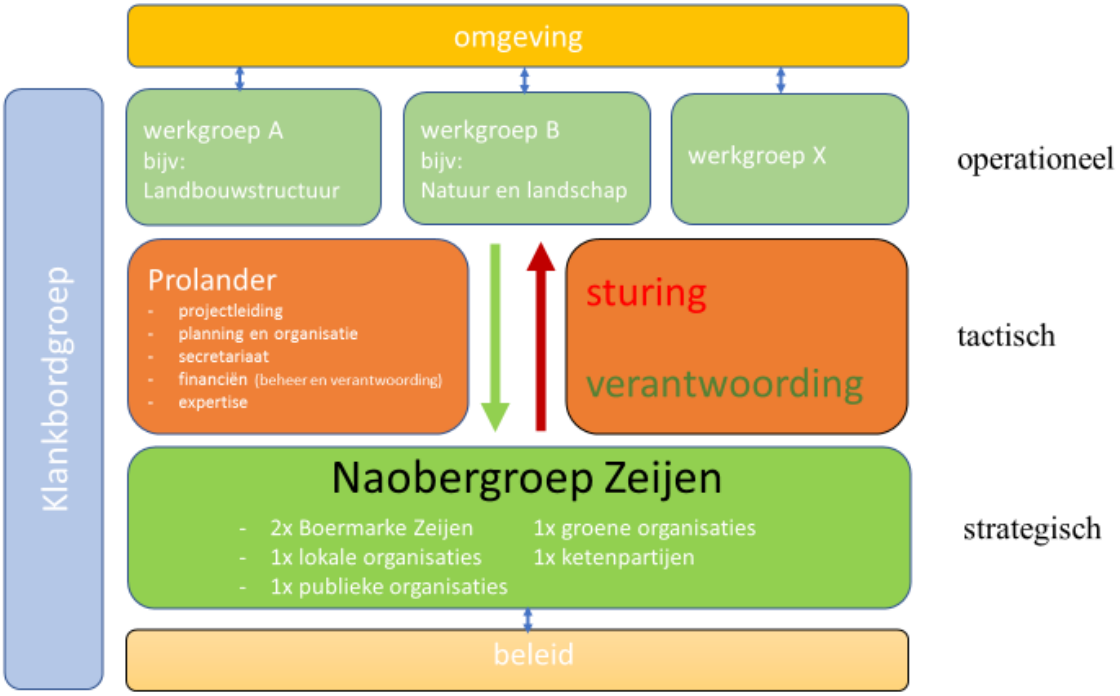

Figuur 1 – organisatiestructuur Naobergroep

2.3. Uitgangspunten organisatiestructuur

De voorgestelde, compacte organisatiestructuur voor de samenwerking kent als belangrijkste uitgangspunten:

Vertegenwoordigende zetels
Het in bijlage 1 opgenomen totaaloverzicht laat een grote verscheidenheid aan projecten en activiteiten zien. Deze verscheidenheid stelt eisen aan de compacte organisatiestructuur en bijbehorende werkafspraken (zoals: vertegenwoordiging, vervanging). Dit betekent onder meer

dat niet alle betrokken partijen een eigen zetel kunnen hebben in de Naobergroep. Per zetel is derhalve sprake van een vertegenwoordiging namens meerdere partijen. Dit vergt regelmatige afstemming en terugkoppeling.

Omgevingswet, samenwerking en gelijkwaardigheid
Gelet op de aanstaande Omgevingswet staat de benodigde samenwerking/participatie om tot de gewenste resultaten te komen centraal. Deze participerende aanpak betekent dat gelijkwaardigheid centraal staat.

Voorbeeldwerking Samenwerkingsplan, CMZ en verslag werksessie 7 november 2019
Deze documenten dienen mede als voorbeeld en inspiratie voor vergelijkbare initiatieven, bijvoorbeeld van andere boermarken. Mocht dit de komende jaren een positieve vlucht krijgen, dan bevestigt dit alleen maar de noodzaak om de organisatiestructuur compact te houden. Daarnaast moet het model bij voorkeur opschaalbaar of kopieerbaar zijn naar andere werkgebieden.

Aansturing in ontwikkeling
Naast verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de projecten conform dit samenwerkingsplan, zal de toekomstige organisatie ook worden betrokken bij de periodieke evaluatie en actualisatie van beleid en strategie, en daarmee van de samenwerking.

Fasering in de uitvoering: aanpassing structuur?
De nieuwe structuur is vooral gericht op de eerste paar jaar van uitvoering. Naar verwachting zal na zo'n periode er een (nieuw) uitvoeringspakket liggen, dat mogelijk een ander type aansturing vergt, met andere verantwoordelijkheden. Een evaluatie van de eerste periode is dan op z'n plaats. De uitkomst daarvan zou kunnen zijn dat de Naobergroep zich op termijn ontwikkelt tot een gebiedscoöperatie.

Experimenteerruimte
De organisatiestructuur moet aansluiten op de belangrijke wens om in aanmerking te komen voor de status van 'experimenteerruimte'.

Samenhang met IBP-VP traject
Voor dit Drentse samenwerkingstraject zullen een stuurgroep en kernteam gaan functioneren, alsook een klankbordgroep. In elk geval zal de projectleider CMZ van Prolander gaan deelnemen aan het kernteam IBP-VP. Desgewenst kan de Naobergroep ook gebruik maken van deze klankbordgroep.

2.4. Projectleiding en secretariaat: Prolander

Het is de wens van de Boemarke Zeijen, dat Prolander de verantwoordelijkheid krijgt voor de dagelijkse aansturing van activiteiten en de verantwoording daarover. Prolander wil deze rol en verantwoordelijkheid graag op zich nemen. Prolander verzorgt daartoe het secretariaat, levert de projectleider, beheert de financiën, archief en levert verder waar nodig ambtelijke expertise.

De projectleider vormt de spil in het werkproces. Hij neemt deel aan de vergaderingen van de Naobergroep, stuurt in opdracht van de Naobergroep het operationele werkproces van de werkgroepen aan en koppelt de resultaten terug aan de Naobergroep (verantwoording).

Afhankelijk van het planonderdeel/deelproject dat actief is, nemen betrokken partijen deel aan werkgroep(en) c.a. Aangezien een deel van de projecten betrekking zal hebben op grondeigendom(men), is het logisch dat Boermarkeleden desgewenst participeren in werkgroepen.

2.5. Klankbordgroep

Gedurende het proces van uitvoering zullen vele onderwerpen, dilemma's en mogelijkheden langs komen. Het ligt in de verwachting dat er regelmatig de behoefte zal zijn om op dergelijke onderwerpen advies en feedback te krijgen. Een vorm om dit te organiseren is het instellen van een klankbordgroep, die naar behoefte van de Naobergroep zal worden geraadpleegd.

De meerwaarde van zo'n klankbordgroep, de momenten waarop deze wordt ingeschakeld en de samenstelling ervan wordt onderwerp van het (eerste) overleg van de Naobergroep.

2.6. Startfase Naobergroep: juni – oktober 2020

In deze opstartfase staat als eerste het verkrijgen van overeenstemming met betrokken partijen over de samenstelling van en deelname aan de Naobergroep Zeijen centraal. Centrale vraag luidt: vergt deze start van de samenwerking een bestuurlijke vertegenwoordiging van partijen? Prolander zal hiervoor in samenwerking met het Boermarkebestuur, in de voorafgaande periode het nodige voorwerk voor verrichten (individuele gesprekken, gezamenlijke bespreking van dit Samenwerkingsplan e.d.).

Daarna kan de Naobergroep Zeijen een eerste keer (formeel) samenkomen. Voorgesteld wordt o.a. de volgende onderwerpen te agenderen:

- Wijze van samenwerking: de vertegenwoordiging, delen van ervaringen, verwachtingen, wat te bereiken, het maken/het borgen van werkafspraken

- Welke gebiedsdoelen staan centraal. Wat willen we bereiken met het gebied. Aan welke prioriteit te geven. Welke (tussen)resultaten horen daarbij. (zie ook bijlage 2 voor het beleid en de ambities voor Zeijen, uitgesproken tijdens de werksessie 7 november 2019, alsook bijlage 4 met de relevante beleidsopgaven Rijk)

- Overzicht projecten/activiteiten 2020-2021 (zie verder pararaaf 3.3):
  Is dit overzicht volledig. Zijn er actuele ontwikkelingen die tot aanvulling leiden.

- Benoemen / prioriteren opgaven: opdrachtbeschrijvingen, benoeming werkgroep trekkers, werven werkgroep leden, globale planning.

- Interne en externe communicatie.

- Instellen en samenstellen klankbordgroep.

3. Toekomstbeelden en uitdagingen.

3.1. Inleiding

In bijlage 2 zijn de toekomstbeelden voor Zeijen en het beleid van de belangrijkste partners zoals gepresenteerd op 7 november 2019, uitgebreid beschreven. Hieronder volgen enkele hoofdlijnen:

<u>De toekomst van Zeijen door de ogen van de Boermarke:</u>
Een Boermarke die al 10 jaar met alle partners succesvol samenwerkt aan het circulair markeplan. De landbouw verdient een goede duurzame boterham. Verkaveling blijvend op orde. Een succesvolle samenwerking met de natuur- en milieuorganisaties t.b.v. kringlooplandbouw, natuurinclusiviteit en biodiversiteit. Boeren, burgers en buitenlui komen naar Zeijen als voorbeeldgebied. Bij de entrees van het dorp staat het bord: 'Welkom in Zeijen: in deze boermarke wordt duurzaam en natuurinclusief geboerd.'

<u>De toekomst van Zeijen door de ogen van de gemeente Tynaarlo:</u>
Toekomst Zeijen in de visie van de gemeente: robuust landschap, goed functionerende landbouw, natuurinclusief boeren, energieneutraal, hoge waterkwaliteit, water bovenstrooms langer vasthouden, aandacht voor cultuurhistorie, flexibel. Dat laatste in de zin van: in beweging kunnen blijven en het vermogen hebben om vernieuwingen op te pakken. En bij dat alles blijft het belangrijk om vast te houden aan de robuuste landschappelijke structuren.

<u>De toekomst van Zeijen door de ogen van het waterschap Noorderzijlvest:</u>
Voor het gebied van de boermarke betekent dat: een klimaatbestendig en leefbaar watersysteem voor de omgeving, boeren en, in het kader van Kaderrichtlijn Water (KRW), voor vissen en organismen. Klimaatbestendig in relatie tot droge zomers en heftige buien.

De toekomst van Zeijen door de ogen van Staatsbosbeheer:
Het doorontwikkelen van natuurgronden, kansen benutten voor klimaatadaptatie, bijdragen aan vergroting van biodiversiteit in omringende landbouwgronden, aanbieden van hoogwaardige beleving en investeren in een goede relatie tussen natuur en mens.

3.2. Kavelruilproces

Er loopt al enkele jaren een belangrijk kavelruilproces in de Boermarke. Dit lopende proces heeft fase 1 t/m 3 achter de rug en zit in de voorbereiding van fase 4. Het proces voltrekt zich, onder begeleiding van Prolander, onder auspiciën van de Bestuurscommissie Planmatige Kavelruil en met inzet van het provinciale grondbeleidsinstrument planmatige kavelruil.
Landbouwstructuur, natuurbeheer en de daarmee samenhangende behoefte voor een circulair Markeplan zijn ook in deze ruilingen nauw met elkaar verweven en kunnen niet los van elkaar gezien worden.

Met twee bedrijfsverplaatsingen heeft de Boermarke in de afgelopen twee jaar een aanzienlijke verbetering van de landbouwstructuur in het gebied weten te realiseren. Boeren hebben hun veldkavels nu bij of dichtbij hun huis liggen. Het landbouwverkeer is daardoor afgenomen, wat heeft geleid tot een grotere verkeersveiligheid in het dorp, minder CO2-uitstoot en een besparing op brandstof en reistijd voor de ondernemers. De verplaatste bedrijven hebben bovendien een betere uitgangspositie gekregen voor groei, verduurzaming en innovatie.

Er is behoefte om hiermee verder aan de slag te gaan en daarmee mede vorm en inhoud te geven aan circulair boeren.

3.3. Belangrijke opgaven

Herstel beeldvorming
Er is bij de boermarke behoefte aan herstel van de boer als voedsel- en landschapsproducent en versterking van de relatie boer - consument. Steeds meer consumenten willen weten waar zijn voedsel vandaan komt en de boer wil maatschappelijk draagvlak om te (mogen) produceren, verkopen en te bestaan.

Realisatie NNN

Er ligt nog een realisatieopgave voor het Natuurnetwerk Nederland (NNN). De agrariërs willen daar als onderdeel van kringlooplandbouw aan bijdragen. Daarnaast zoekt SBB samenwerking met bedrijven gericht op natuurinclusieve landbouw. Speciaal voor dit onderwerp wordt eerste helft 2020 een themabijeenkomst georganiseerd. Doel is kennisdelen, verkrijgen van wederzijds begrip en zo mogelijk een eerste aanzet tot uitwerking.

Mogelijke denkrichting:

Deze zelfrealisatie van natuur houdt in dat de grondeigenaar zelf de gewenste natuur- en waterdoelen op zijn percelen gaat realiseren. De doelen staan vast, de grondeigenaar moet laten zien hoe hij deze doelen wil gaan realiseren. Natuur wordt onderdeel van de bedrijfsvoering. Het agrarische bedrijf wordt omgevormd tot natuurinclusief bedrijf. De provincie compenseert de waardedaling van de grond en stelt een subsidie beschikbaar.

Herstel biodiversiteit

Er is een maatschappelijke uitdaging om de samenleving duurzamer in te richten en om de trend van een dalende biodiversiteit te keren;

Inzet voor vergroening

Nieuwe regels uit het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid vragen extra inspanningen van boeren om te vergroenen. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft de ambitie om Nederland tot koploper in kringlooplandbouw te maken. Dat biedt ook kansen om de trend van een dalende biodiversiteit te keren.

Ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid

Het landschap is een dynamisch geheel dat meebeweegt met de hedendaagse gebruiksmogelijkheden. Een sterke samenhang tussen het gebruik en de uitstraling van het landschap draagt bij aan de herkenbaarheid en de ruimtelijke kwaliteit. Investeren in ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid vinden wij belangrijk. Een aantrekkelijk landschap, voldoende voorzieningen en mogelijkheden om de wonen dragen bij aan een gebied waar het prettig wonen en goed werken is. De Boermarke wil hier graag aan bijdragen.

Overige kansrijke opgaven

- Bijdragen aan de energietransitie
- …

3.4. Enkele definities duurzaamheidsbegrippen

In de voorbereiding op dit Samenwerkingsplan werd al diverse keren benoemd (en ondervonden), dat het zo belangrijk is elkaars belangen en standpunten te delen en te begrijpen. Ook bleek dat niet iedereen hetzelfde verstaat onder bepaalde definities. Het is en blijft een gezamenlijke zorg dat dit onderwerp op de agenda blijft.
Tijdens de werksessies van 7 november 2019 zijn een aantal definities op papier beschikbaar gesteld. Omdat blijkt dat er makkelijk verschillend naar deze definities gekeken kan worden, zijn ze hieronder ter informatie toegelicht.

Kringlooplandbouw naar de definitie van het Louis Bolk Instituut

Het optimaliseren van het bedrijfsrendement in de brede zin (economisch en sociaal-maatschappelijk) door zoveel mogelijk gebruik te maken van eigen resources.

Dit in evenwicht met en respect voor de natuurlijke omgeving (bodem-, lucht-, water- en natuurkwaliteit, landschappelijke waarde, klimaat en dierenwelzijn).

Dit betekent voor de Boermarke Zeijen een optimale bedrijfsvoering én een optimale samenwerking tussen de akkerbouw en de veehouderij. Met als streven zo weinig mogelijk middelen aan te voeren van buiten de Boermarke.

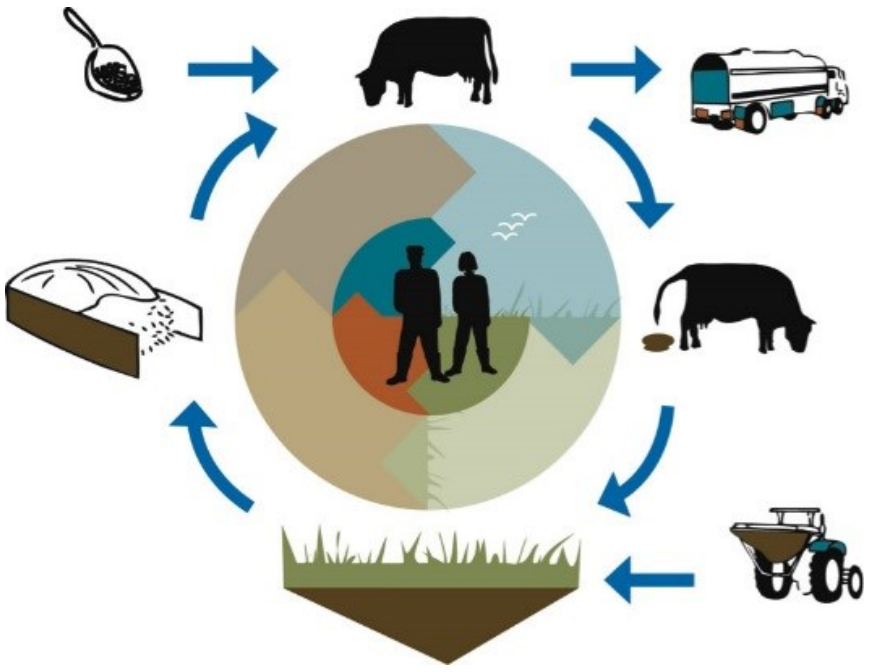

Natuurinclusieve landbouw naar de definitie van het Louis Bolk Instituut en de WUR

[Bron: Maatregelen natuur inclusieve landbouw juni 2017]

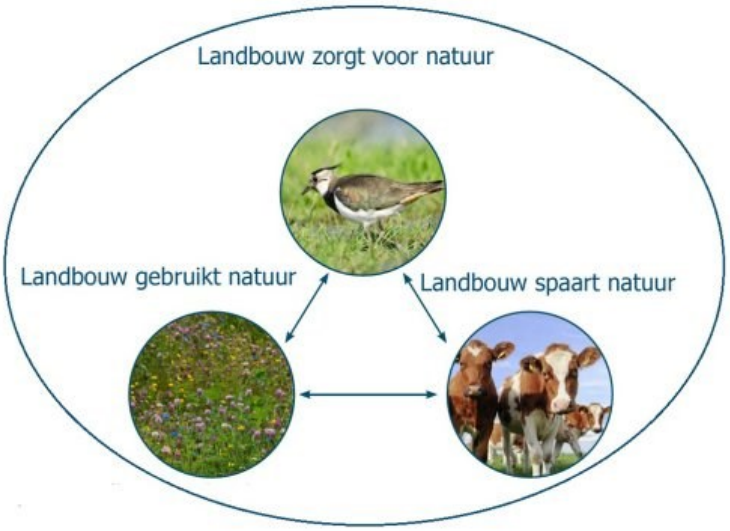

Natuur inclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw en onderdeel van een veerkrachtig eco- en voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit.

Biodiversiteit

[Bron: Biodiversiteitsverdrag Rio de Janeiro, 1992]

Biodiversiteit is de variatie in organismen (uit de gehele wereld) en de ecologische verbanden waar ze deel van uitmaken; de diversiteit betreft de variatie binnen soorten, tussen soorten en tussen ecosystemen.

4. Opgaven en projecten

4.1. Totaaloverzicht projecten en activiteiten

Op basis van het CMZ, tijdens de tussentijdse bijeenkomsten met de Boermarke en tijdens de werksessie 7 november 2019, zijn vele goede ideeën verzameld en verwoord. Om een logisch overzicht te creëren zijn alle mogelijke projectonderdelen gestructureerd en opgenomen in bijlage 1.
De hoofdindeling in thema's is als volgt:

Projectorganisatie
Landbouwstructuur
Natuur en Landschap
Water en Bodem
Ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid
Cultuurhistorie en Recreatie
Milieu en Energie
Kennis en Ontwikkeling
Communicatie & PR

De thema's Projectorganisatie en Communicatie & PR bieden structuur en draagvlak, om resultaten te kunnen boeken op de overige, inhoudelijke thema's.

4.2. Werkwijze

In hoofdstuk 2 is reeds toegelicht hoe de gewenste werkstructuur in elkaar zit. Voor ieder deelproject wordt een verantwoordelijke trekker aangewezen en zo nodig een werkgroep worden geformeerd. De NZ bepaalt op basis van de gefromuleerde gebiedsdoelen en aanvullende wensen per deelproject het te bereiken resultaat. De verantwoordelijke en/of trekker zorgt voor een opdrachtomschrijving en plan van uitvoering waarmee dit resultaat bereikt kan worden. Hij/zij legt via de projectleider verantwoording af aan de NZ. De projectleider zorgt voor tijdige agendering van relevante stukken (opdrachtbeschrijvingen, deelresultaten, voortgangsverslagen e.d.) in het overleg NZ.

Afhankelijk van het deelproject kan de samenstelling van de werkgroepen verschillen. Deelnemers kunnen eventueel bijdragen aan verschillende deelprojecten. De samenwerking heeft een integraal karakter, de verantwoordelijken / trekkers zorgen waar en wanneer nodig voor onderlinge afstemming en helpen elkaar het geheel naar een hoger niveau te brengen.

In bijlage 3 zijn drie onderdelen uitgewerkt in verslagvorm. Deze onderdelen Markeplankaart, Broekenloop en Kringlooplandbouw, zijn bewust gekozen als onderwerp voor de werksessies van 7 november 2019. Ze waren actueel en leenden zich goed voor een groepsgewijze opgave.

4.3. Te starten projecten en activiteiten 2020-2021

De Boermarke stelt voor voorjaar 2020 te starten met de volgende projecten/activiteiten, c.q. hiermee verder te gaan voor zover al gestart:

1 Landbouwstructuur

Vervolg Nulmeting.
In 2018 is een eerste aanzet gegeven. Als CMZ zijn de komende jaren van groot belang. Hoe scoren we als groep en waar kunnen we ons verbeteren. In onze begroting hebben we bijdrage van 8500 euro nodig vanuit IBP. Daarnaast gaan we de trekker van dit onderdeel de functie van projectleiding geven omtrent Nulmeting. Bij voorkeur Exlan en haar ook vragen voor cofinanciering.

Kavelruil fase 4.
Ook dit proces is nog niet afgerond en zal samen met de kavelruilcommissie weer opgepakt worden (Willem Luinge en Gerko Brink). Tevens is een groene kavelruil (bos voor bos) een optie om het gebied te kunnen versterken.

2 Natuur en Landschap

Biodiversiteits verbetering Boerenerf.
Projectleiding Landschapsbeheer Drenthe. In samenwerking met gemeente Tynaarlo en CMZ is LD met contactpersoon Bert Dijkstra (is al begroot in 2019).

Invulling akkerranden en grasrandenbeheer.
Begin 2020 hebben we een herziening aangevraagt op het begrenzingen beleid omtrent ANLB binnen de Provincie. Samen met AND zullen we randen in kaart brengen en een Agrarische verbinding zone gaan realiseren. Goede afspraken maken met buurtpartijen als Waterschap NZV, gemeente Tynaarlo/Assen en TBO is hierbij essentieel. De AND als aangewezen uitvoerder ANLB-stelsel heeft hierover de projectleiding . Uiteindelijk moet de financiering uit ANLB komen ingaande 2022. De eerste 2 jaar hebben we een 25 ha per jaar nodig voor extra randenbeheer vergoeding. Totaal € 100.000 euro voor dit onderdeel in 2020 en 2021.

Inrichting Broekenloop (NNN).
Hiervoor is Prolander de projectleider en zullen we als Boermarke actief meedenken en werken aan een beekdal die meer dan haar doelen gaat realiseren. Natuur en Omgeving staan hierbij centraal als het gaat om samenwerking. Denk bijvoorbeeld aan maaibeleid en weidevogelbeheer en biomassa.

3 Water en Bodem

Deltaplan agrarisch waterbeer (DAW)
Hier loopt een project met het waterschap NZV en de LTO projecten (Niels Tienstra) is hier de projectleider. Marleen Lamain is onze penvoerder en zal dit ook blijven doen zoals we gestart zijn in 2018. Wel is het van belang dat we het project gaan uitbreiden met sensoren (waar mogelijk) naar de Broekenloop.

Inrichting Grote Masloot.
Hier is een budget van 50.000 euro beschikbaar gesteld. Het waterschap NZV kan hierbij de trekker zijn en kan ook worden versterkt door nauw samen te werken met het DAW project welke hier ook speelt. Een beekdal gaan inrichten met bijvoorbeeld meer vasthoudend vermogen van water in dit gebied. Probleem van inlaat van gebiedsvreemd water blijft hierbij een aandachtspunt.

4 Ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid

De ontwikkelingen in de landbouw gaan in een sneltreinvaart door. De landbouw moest meebewegen wat o.a. geresulteerd heeft in een schaalsprong. Deze schaalsprong heeft de voor de landbouwkundige bedrijfsvoering noodzakelijke voordelen gehad. Tevens zien we dat er een bewustwording ontstaat waarin de landbouw haar maatschappelijke verantwoordelijkheid op zich neemt. Zie het CMZ als mooi voorbeeld daarvan. In de jaren 70 en 80 zijn vele bedrijven uit de dorpskernen verplaatst naar het “lege” buitengebied. We zien nu dat bedrijven zowel binnen als buiten de dorpskernen aan het einde van hun bestemming komen. Met als risico grote leegstaande complexen.
Wij willen investeren in o.a. de ruimtelijke kwaliteit door mee te werken aan het amoveren van dergelijke complexen die niet meer passen bij hun functie. Een mogelijke werkwijze hierin is het toepassen van het “ruimte voor ruimte” gedachtengoed. Wat zou het mooi zijn als die te saneren locaties worden ingewisseld voor nieuw te ontwikkelen landschappelijk ingepaste woonlocaties. De oude inplaatsingslocaties voor ruilverkavelingsboerderijen zijn destijds “in de ruimte geplaatst” om een sterke landbouwstructuur te realiseren. Nu kan de ruimtelijke kwaliteit en landbouwstructuur juist versterkt worden door overbodige locaties op te heffen. Dit kan ook gelden voor locaties binnen de woonkernen. Om dit te kunnen realiseren is het wenselijk dat regelingen als “ruimte voor ruimte” hiervoor ingezet kunnen worden. De nieuwe locatie kan aansluiten bij woonkernen in de betreffende gemeente en bij voorkeur in de omgeving van Zeijen. Woningbouw in het landbouwgebied is niet wenselijk voor het draagvlak en gezien vanuit wet- en regelgeving.
Om dit te realiseren wordt gedacht aan een gebied coöperatieve aanpak. Hierin is het mogelijke om meerdere oude locaties op circulaire wijze te amoveren en te ontwikkelen op een nieuwe locatie. Deze gebiedsontwikkeling moet bij voorkeur integraal en in één procesgang plaatsvinden, inclusief de landschappelijke compensatie.

5 Cultuurhistorie en Recreatie

Open voor invulling in Naobergroep

6 Milieu en Energie

Open voor invulling in Naobergroep

7 Kennis en Ontwikkeling

Open voor invulling in Naobergroep

8 Communicatie en PR

PR en educatie.
Er zijn veel activiteiten die moeten worden vastgelegd en ook voor kennis kan worden uitgerold naar andere gebieden. Boermarke Zeijen werkt reeds aan een actieve website met regelmatig Nieuws, onder te brengen onder www.zeijen.nl. Tevens zouden we kunnen onderzoeken of we donateurs voor ons CMZ kunnen benaderen voor draagvlak.

Bovenstaande voorstellen voor projecten/activiteiten worden geagendeerd voor het eerste overleg van de Naobergroep Zeijen.

Bijlage 1 - Totaaloverzicht projecten en activiteiten

PROJECT ONDERDELEN	
PROJECT ACTIVITEITEN	BESCHRIJVING
Uitwisseling met Boermarken en geinteresseerden	Activiteiten die bijdragen aan de uitwisseling van kennis en ervaringen
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Activiteiten die gericht zijn op kennis halen en inspiratie opdoen
Projectadvisering	Ruimte om additionele projectadvisering in te vliegen
LANDBOUWSTRUCTUUR	
Verkaveling en bedrijfsverplaatsing	Inzet van kavelruilinstrumentarium en processen, kavelruil nr. 4
Infrastructuur en ontsluiting	Lokale verkenning en verbetering wegen en paden
Ketensamenwerking	Meerwaarde creeren in de keten
Meerwaarde creatie	Meerwaarde creeren buiten (in nieuwe) ketens
Bodem (OS, vruchtbaarheid, ...)	Bewustwording en verbetering van de bodem
Nulmeting (regionale mineralenbalans, ...)	Basis vastleggen en vervolgstappen bepalen
Regionale Kringlopen	Realisatie van meer regionale kringlopen
Kringloopwijzer bedrijfsplannen	Realisatie van meer kringlopen op bedrijfsniveau
Experimenteerruimte (één entiteit, ...)	Kansen benutten voor de Boermarke als een gemengd landbouwbedrijf
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Bewustwording, inspiratie en kennisontwikkeling voor boer en burger
Advies en expertise	Inhuur van adviseurs en experts
NATUUR EN LANDSCHAP	
NNN Inrichting Broekenloop	Realisatie van natuuropgave in de vorm van natuurinclusieve landbouw
Biodiversiteit Boerenerf	Streekeigen aanplant op de boerenerven
Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	Invulling van o.a. akkerranden en grasrandenbeheer
Vennen en Pingo's	Onderzoek en herstel van vennen en Pingo's
Voedselbossen	Onderzoek naar locatie en verdienmodel voedselbossen (realisatie)
Deelplan voor biodiversiteit	Onderzoek naar en realisatie van passende maatregelen voor biodiversiteit
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Bewustwording, inspiratie en kennisontwikkeling voor boer en burger
Advies en expertise	Inhuur van adviseurs en experts
WATER EN BODEM	
Deltaplan Agrarisch Waterbeheer	Verbeteren van waterkwantiteit en -kwaliteit
Inrichting Grote Masloot	Verbeteren van de waterkwaliteit en biodiversiteit
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Bewustwording, inspiratie en kennisontwikkeling voor boer en burger
Advies en expertise	Inhuur van adviseurs en experts
RUIMT. KWALITEIT EN	
Circulaire bebouwing	Oude bedrijfslocaties amoveren en circulair herbestemmen op geschikte locaties
CULTUURHISTORIE EN RECREATIE	
Zeijerwiek haven	Onderzoek naar herstelmogelijkheden Zeijerwiek
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Bewustwording, inspiratie en kennisontwikkeling voor boer en burger
Advies en expertise	Inhuur van adviseurs en experts
MILIEU EN ENERGIE	
Energieneutraal	Landbouwbedrijven energieneutraal maken
Emissiearm	landbouwbedrijven emissiearm maken
Kennisontwikkeling en Inspiratie	Bewustwording, inspiratie en kennisontwikkeling voor boer en burger
Advies en expertise	Inhuur van adviseurs en experts
COMMUNICATIE EN PR	
Communicatie & PR	Communicatie & PR t.b.v. CMZ
Communicatie IBP-VP	COmmunicatie & PR t.b.v. IBP-VP traject

Pagina 1

Bijlage 2 – Beleid en ambities voor Zeijen

In deze paragraaf worden beleid en ambities gepresenteerd van overheden en instanties die raakvlakken hebben met de onderwerpen en opgaven van dit Samenwerkingsplan. Dit overzicht is opgebouwd uit presentaties (o.a. gegeven tijdens de werksessies van 7 november 2019) en delen van beleidsnotities. Met behulp van deze opsomming worden de hoofdlijnen van het beleid helderder en kan de match gemaakt worden met de onderdelen uit dit Samenwerkingsplan, die bijdragen aan de verschillende beleidsthema's.

Gemeente Tynaarlo

- Energie - klimaat
- Duurzame landbouw – landschap

- Gemeentelijk beleid dat samenhangt met de ambities in Zeijen: Landschapsontwikkelingsplan (2009), Structuurvisie Archeologie, Structuurvisie Cultuurhistorie en de in ontwikkeling zijnde Omgevingsvisie. De Regionale Energie Strategie van de provincie Drenthe komt daar nog bij.

- Het Landschapsontwikkelingsplan neemt de robuuste structuren in het landschap als vertrekpunt. Het plan is gebouwd op vier thema's: continuïteit van de beekdalen, eigen kleur van de ruggen, accent op de dorpsomgeving en aandacht voor de overgangen. Inmiddels is het plan toe aan actualisering vanwege nieuwe ruimtelijke opgaven zoals klimaat, energie en transitie naar kringlooplandbouw.

- De Rug van Zeijen is onderdeel van het Hondsrugcomplex. Op de ruggen hebben zich in de historische ontwikkeling van het landschap de grootste veranderingen voorgedaan. De verschillen die daarbij zijn opgetreden, dragen bij aan de verscheidenheid en aantrekkelijkheid van het landschap. De Rug van Zeijen heeft een heel andere functie dan bijvoorbeeld de rug van de Hondsrug qua landgebruik en recreatieve beleving.

- Toekomst Zeijen in de visie van de gemeente: robuust landschap, goed functionerende landbouw, natuurinclusief boeren, energieneutraal, hoge waterkwaliteit, water bovenstrooms langer vasthouden, aandacht voor cultuurhistorie, flexibel. Dat laatste in de zin van: in beweging kunnen blijven en het vermogen hebben om vernieuwingen op te pakken. En bij dat alles blijft het belangrijk om vast te houden aan de robuuste landschappelijke structuren.

Waterschap Noorderzijlvest

- Klimaatbestendigheid
- Leefbaarheid
- Waterkwaliteit
- Waterveiligheid

Het waterschap ziet voor de stroomgebieden in Zeijen (Masloot en Broekenloop) kansen voor een klimaatbestendig en leefbaar watersysteem. Met haar kennis over watersystemen en financiële ondersteuning zal zij bijdragen aan de gewenste samenwerking.

- Missie van het waterschap: veilig, voldoende en schoon water.
- Voor het gebied van de boermarke betekent dat: een klimaatbestendig en leefbaar watersysteem voor de omgeving, boeren en, in het kader van Kaderrichtlijn Water (KRW), voor vissen en organismen. Klimaatbestendig in relatie tot droge zomers en heftige buien.
- Het kan per beekdal verschillen hoe het waterschap daarmee omgaat. Een keuze kan zijn om de afhankelijkheid van gebiedsvreemd water zo klein mogelijk te houden. Of om hogere waterstanden aan te houden om in de zomer meer water op voorraad hebben.
- Hoe ziet het wensbeeld eruit? Een meanderende beek met bomen die aan weerszijden zorgen voor schaduw, extensieve landbouw in de lagere delen van het beekdal en wat meer intensief op de hogere flanken c.q. zoveel mogelijk terug naar hoe het ooit was.
- Aanvulling Rob Schreibers: dit landschap is ontworpen door Harry de Vroome. Dit cultuurhistorische gegeven is bepalend voor keuzes ten aanzien van beplanting langs de beek. Herkenbaarheid in het landschap van de beek is een essentieel element in het ontwerp. Beplanting zou ook langs één kant van de beek kunnen. Dat is ook afhankelijk van onderhoud en beheer; de partij die dat uitvoert, moet een stem in de beplantingskeuze hebben.

Staatsbosbeheer

Terreinbeheerder SBB beheert vanuit haar missie (Beter beschermen, meer beleven en duurzaam benutten) een belangrijk deel van het groene erfgoed in Nederland. Vanuit haar in vele jaren opgebouwde expertise in ecologie en natuurbeheer wil zij samenwerken met natuurinclusieve landbouwbedrijven. SBB ziet voor Zeijen kansen voor doorontwikkelen van natuurgronden, vergroting biodiversiteit op omringende landbouwgronden, passende maatregelen klimaatadaptatie en vergroting van de (recreatieve) beleving

- In de Kop van Drenthe heeft Staatsbosbeheer 100 pachters.
- Doelen voor Zeijen van Staatsbosbeheer: doorontwikkelen van natuurgronden, kansen benutten voor klimaatadaptatie, bijdragen aan vergroting van biodiversiteit in omringende landbouwgronden, aanbieden van hoogwaardige beleving en investeren in een goede relatie tussen natuur en mens.
- Wat kan Staatsbosbeheer beteken in

relatie tot het Circulair Markeplan Zeijen: expertise op het gebied van ecologie en natuurbeheer. Staatsbosbeheer is op zoek naar:
    - Successen, geslaagde projecten (monitoring)
    - Affiniteit met natuur en landschap
    - Samenwerkingsgerichtheid
    - Natuurinclusieve landbouw: Staatsbosbeheer heeft een programma Natuurinclusieve Landbouw en wil op basis daarvan landelijk toe naar 40 bedrijven. Nu zijn het er zeven.
- Staatsbosbeheer werkt aan de mogelijkheid om samenwerkingsovereenkomsten met collectieven te sluiten. Een gebiedsgerichte aanpak is tenslotte duurzamer en krachtiger. Dat zou interessant kunnen zijn voor de boermarke.
- Beeld van Zeijen over tien jaar:
    - Groots en indrukwekkend, meanderende beekdalen en aangrenzende zijaderen met bloeiende veenvormende laagtes. Zeijen zal niet verdrogen dankzij buffering. De Broekenloop heeft wat dat betreft veel potentie. Daar zouden zich veel meer soorten (flora en fauna) kunnen vestigen op basis van meer water.
    - (Nieuwe) bossen met recreatiemogelijkheden; recreatie gebaseerd op kwaliteit, niet op kwantiteit.
    - Noordsche Veld niet meer geïsoleerd van Zeijer Strubben, een uiterst zeldzaam bos met unieke soorten waar de natuur haar gang gaat.
    - Landbouwgebieden vol biodiversiteit, vergroend aan de randen waar natuur en landbouw één zijn.

Friesland Campina, Wereldnatuurfonds en Rabobank
(geen flitspresentatie op 7-11-'19 maar voor de volledigheid hier toegevoegd)

Friesland Campina, Rabobank en WNF hebben vanuit verschillende perspectieven een gezamenlijke ambitie tot biodiversiteitsherstel in de melkveehouderij. Uitgangspunt is om dit via verdienmodellen in de keten te ontwikkelen. Daarvoor zullen biodiversiteitsversterkende prestaties van melkveehouders, zowel ten aanzien van biodiversiteit op het eigen bedrijf als daarbuiten, meetbaar moeten zijn. Hiertoe wordt door de drie partijen de 'Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij' ontwikkeld. Deze vernieuwende werkwijze beoogt een instrument op te leveren dat het eenduidig meten van biodiversiteitsresultaten mogelijk maakt en daardoor ook ingezet kan worden voor het belonen van melkveehouders via ketenpartijen en andere belanghebbenden. Naast Friesland Campina en Rabobank kunnen dit ook andere partijen zijn, zoals verpachters en overheden. Het idee daarbij is dat een eenduidig instrument, gedragen door drie partijen met een grote achterban, een aanjager kan zijn voor brede toepassing.

Het agrarisch gebied is met tweederde van het landoppervlak van Nederland het grootste leefgebied voor planten en dieren (WNF, 2014). De diversiteit van deze planten en dieren wordt biodiversiteit genoemd en wordt mede bepaald door de diversiteit in het landschap.

De Uitdaging. De inkomens van melkveehouders worden sterk beïnvloed door een volatiele markt, terwijl kosten stijgen. Voor de melkveehouderij is het daarbij een uitdaging om aan de milieudoelstellingen te voldoen, waaronder een reductie van de fosfaat- en stikstofproductie en de uitstoot van broeikasgassen. De biodiversiteit in het agrarisch gebied laat nog steeds een gestage achteruitgang zien. Dat blijkt onder meer uit het feit dat tussen 1990 en 2013 de populatieomvang van broedvogels, zoogdieren en vlinders in het agrarisch gebied met veertig procent is afgenomen.

Belangrijke oorzaken van de achteruitgang van biodiversiteit in het agrarisch gebied zijn schaalvergroting, verdroging, vermesting en ruilverkaveling, waardoor kleinschalige landschapselementen (zoals houtwallen) zijn verdwenen. Daarnaast wordt grasland intensiever gebruikt: het gras wordt eerder en vaker gemaaid, en de diversiteit aan soorten gras en kruiden in het grasland neemt af (EEA, 2015). De verandering van het landschap en de afname van de biodiversiteit, waaronder weidevogels, krijgen in de maatschappij en de politiek steeds meer aandacht. De uitdaging voor de zuivelsector is om zowel te zorgen voor continuïteit van het boerenbedrijf - ook voor wat betreft de beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen - als voor het verlagen van de milieubelasting en het versterken van natuurwaarden om zo de license to produce te behouden.

Agrifirm

De Boermarke Zeijen heeft aan Agrifirm gevraagd om inzicht te geven in de mest- en mineralenprestaties van de gezamenlijke agrarische bedrijven, om aldus tot een nulmeting te komen. Met dat als vertrekpunt kan vervolgens worden bepaald wat nodig is om verbeteringen te realiseren.

Na een tijdrovend en intensief rekenproces is in 2019 de Kringloopwijzer voor de hele Boermarke tot stand gekomen, gebaseerd op landelijk afgestemde normering en kaders m.b.t. duurzaamheidsaspecten. Deze geeft inzicht in efficiëntie en emissie aan de hand van de duurzaamheidsindicatoren van Planet Proof, zoals percentage eiwit van eigen land, blijvend grasland, stikstofbodemoverschot, fosfaatbodemoverschot, ammoniakemissie en CO^2-uitstoot. In overleg met de Boermarke is ervoor gekozen om de cijfers niet in dit CMZ op te nemen. Ze zijn uiteraard opvraagbaar. Wat hier wel vermeld kan worden, is dat de Boermarke als geheel op alle onderdelen al goed scoort; beter dan de normen die gelden voor de verschillende indicatoren voor landbouw op zandgronden in de provincie Drenthe.

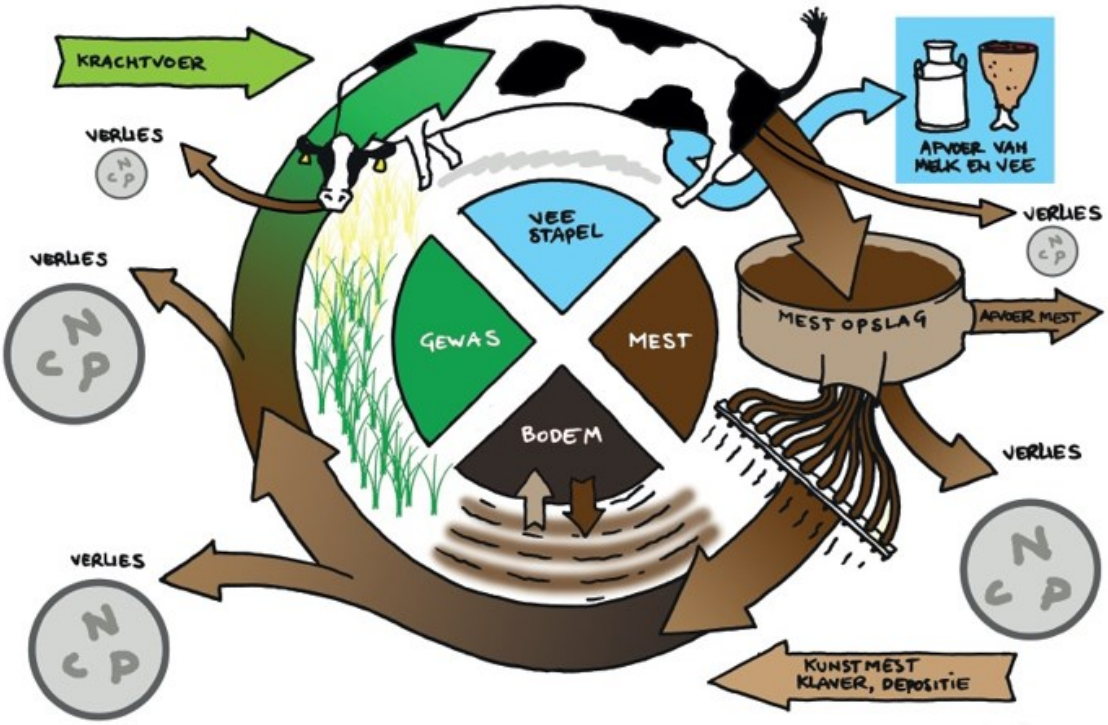

Dé grote uitdaging nu (ook landelijk) is hoe mineralen (als kunstmest) zoveel mogelijk buiten het gebied kan worden gehouden. De Kringloopwijzer voor Zeijen geeft te zien dat er mestplaatsingsruimte over is. Maar wat regelgeving nu nog niet toestaat, maar wat natuurlijk wel bij kringlooplandbouw hoort, is eigen mest op eigen grond. De ruimte in Zeijen is er wel, maar regelgeving staat het niet toe om die ruimte te benutten.

<u>Provincie Drenthe</u>

- Toekomstgerichte landbouw
- IBP-VP

- In het Coalitieakkoord ‘Drenthe, mooi voor elkaar! 2019 - 2023 zijn drie speerpunten relevant in samenhang met het Circulair Markeplan Zeijen: Stad en Platteland, Regionale Economie en Werkgelegenheid, Klimaat en Energie.

- Speerpunt Stad en Platteland: de provincie wil ruimte bieden voor en richting geven aan toekomstgerichte ontwikkelingen in de landbouw. Het programma ‘Toekomstgerichte landbouw’ wordt voortgezet. Met betrekking tot water: de provincie wil ook op klimaatverandering kunnen anticiperen. Met betrekking tot natuur en biodiversiteit: de provincie geeft uitvoering aan afspraken met het Rijk (Natuurpact 2013) die o.a. inhouden dat het Natuurnetwerk Nederland (NNN) uiterlijk in 2027 is gerealiseerd. Verder wil Drenthe voorop blijven lopen in de agribusiness en de transitie richting kringlooplandbouw zo goed mogelijk faciliteren.
- Speerpunt Klimaat en Energie: de provincie streeft naar een energieneutraal Drenthe, een klimaatbestendig watersysteem en duurzaam bodembeheer.
- Opgaven zijn gebundeld in het programma Natuurlijk Platteland, dat is onderverdeeld in acht deelprogramma’s. Zeijen valt binnen het deelprogramma Noordwest-Drenthe. Een van de opgaven daarbinnen is de afronding (herstel) van het beeksysteem Eelder- en Peizerdiep. De inrichting van de Broekenloop maakt daarvan deel uit.
- De provincie wil aan de slag met de Agenda Boer, Burger en Biodiversiteit die is opgesteld door de Drentse landbouw- en natuurorganisaties en die erop is gericht om de samen te werken aan natuurinclusieve landbouw in de provincie. Op 22 maart 2019 is deze agenda een provinciale lijsttrekkers en dijkgraven van Drentse waterschappen aangeboden.

- Wat de provincie doet:
    - Uitvoering programma Toekomstgerichte Landbouw.
    - Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw.
    - Het maken van duurzaamheidsplannen voor melkveehouders in de provincie.
    - Ondersteuning van innovatieve projecten.
    - Inzet van het instrument planmatige kavelruil ten behoeve van verbetering van de landbouwstructuur.
    - IBP-VP van het ministerie van LNV: het ministerie heeft aan provincies gevraagd om vanuit regio’s trajecten aan te brengen die de regio’s zelf belangrijk vinden. Het moet gaan om opgaven die vernieuwend zijn en waar middelen én een specifieke houding voor nodig zijn. De provincie Drenthe heeft drie projecten ingebracht, waaronder het Circulair Markeplan Zeijen.

Rijk – LNV
(geen flitspresentatie op 7-11-'19 maar voor de volledigheid hier toegevoegd)

Zie **bijlage 4** voor uitgebreid overzicht van de relevante rijks beleidsopgaven en uitdagingen.

- **Beleid – kringlooplandbouw**

Voedselvisie Schouten 2018.
Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden.
Nederland als koploper in kringlooplandbouw

De landbouw, tuinbouw en visserij zijn onmisbare sectoren. Boeren, tuinders en vissers voeden de mensen. Zoals dit nu – wereldwijd – gebeurt, is echter niet vol te houden. De aarde kan de last van de huidige productiemethoden en consumentengedrag niet langer dragen. De Verenigde Naties hebben Duurzame Ontwikkelingsdoelen vastgesteld, die bedoeld zijn om dit fundamenteel op te lossen. Nederland heeft volop meegewerkt aan het opstellen van die doelen en onderschrijft ze volledig.

De landbouw heeft een belangrijke sleutel in handen voor verdere verbetering van natuurwaarden in Nederland. Dat kan zij alleen waarmaken als het hele systeem en alle deelnemers daarin meewerken.

Realisatieplan Visie LNV 2019
Op weg met nieuw perspectief

Boermarke Zeijen circulair

De boermarke Zeijen is een 350 jaar oude Drentse organisatie van – momenteel – twaalf akkerbouwers en veehouders. Zij willen duurzaam boeren in een vitaal landschap, waar een gezond perspectief voor de bedrijven én een mooi en levendig gebied samengaan. Met partners in het gebied en in de keten werkt men langs drie sporen:
- structuur verbeteren met kavelruil en ketensamenwerking;
- verduurzamen door het sluiten van kringlopen op het bedrijf of in de regio, en het verbeteren van bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit;
- verdienen door nieuwe verdienmodellen met streekproducten, groen-blauwe diensten en zelfrealisatie van natuurinclusieve gronden.

Boermarke Zeijen wil een inspirerende voorbeeldfunctie vervullen voor andere boermarken en boerencollectieven in Drenthe en daarbuiten.

- **Deltaplan biodiversiteit**

Samen naar één deltaplan Biodiversitetisherstel.
Gevarieerde natuur, gezonde landbouw Met het Deltaplan Biodiversiteitsherstel gaan we voor een Nederland waar rijke biodiversiteit de natuur gevarieerder en de landbouw gezonder maakt. We werken aan een Nederland waar mensen genieten van een prachtig en divers landschap. En waar supermarkten en boerenwinkels in binnen- en buitenland consumenten bedienen met een breed aanbod producten dat zijn oorsprong heeft in dat landschap.

- **Klimaatopgave – energieproblematiek – CO2 belasting**

Klimaatakkoord [Den Haag 28 juni 2019]

- Landbouw en landgebruik

In 2050 moet de landbouw en het landgebruik klimaatneutraal zijn. Een ingewikkelde uitdaging, daar een deel van de uitstoot van broeikasgas niet te vermijden is: koeien produceren methaan en uit kunstmest komt lachgas vrij, beide broeikasgassen. Anderzijds legt de sector ook CO2 vast: in de bomen, in gewassen, in de bodem en in het gras. Dat draagt weer bij aan de reductiedoelstelling.

- **Grond als basis**

Bodem als basis voor maatschappelijke opgaven [Kamerbrief mei 2018]

We staan als samenleving voor grote uitdagende opgaven op het gebied van klimaat, voedselzekerheid en -veiligheid, biodiversiteit en waterkwaliteit. Landbouwbodems van goede kwaliteit vormen niet alleen een belangrijke basis, maar ook een voorwaarde voor het realiseren van die opgaven. Nederland heeft ongeveer 1,85 miljoen hectare landbouwgrond (ruim 50% van de totale oppervlakte grond in Nederland) waarop zich een hoogwaardige agrarische productie heeft ontwikkeld. Behoud en verbetering van de bodemkwaliteit is van groot belang om dit hoge niveau op de lange termijn te kunnen handhaven en tegelijkertijd diverse maatschappelijke doelen tijdig te (kunnen) realiseren.

Bijlage 3 – Bouwstenen uit de werksessie 7 november 2019

De werksessie van 7 november heeft veel bruikbare bouwstenen opgeleverd voor een integrale opbouw van het Markeplan Zeijen. In dit hoofdstuk staan de planonderdelen weergegeven die een eerste uitwerking hebben gehad tijdens de werksessies op 7 november 2019. Het gehele verslag van de werksessies. Is een afzonderlijk document.

Markeplankaart

Groepsopgave: werk toe naar een integrale Markeplankaart als basis voor het toekomstige integrale Circulair Markeplan Zeijen. Gebruik daarbij de mindmap CMZ, de initiatiefkaart en kaartmateriaal van het Boermarkegebied en omgeving: geomorfologisch, bodem, landschap, historisch en topografisch. Breng ruimtelijke maatregelen en ideeën in beeld die bijdragen aan kringlooplandbouw, natuurinclusief boeren, biodiversiteit, klimaatopgave en verdiencapaciteit. Breng ook maatregelen in kaart die bijdragen aan andere gebiedsgerelateerde opgaven. Waar liggen kansen, knelpunten of tegenstrijdigheden? Wat moet nader worden onderzocht?

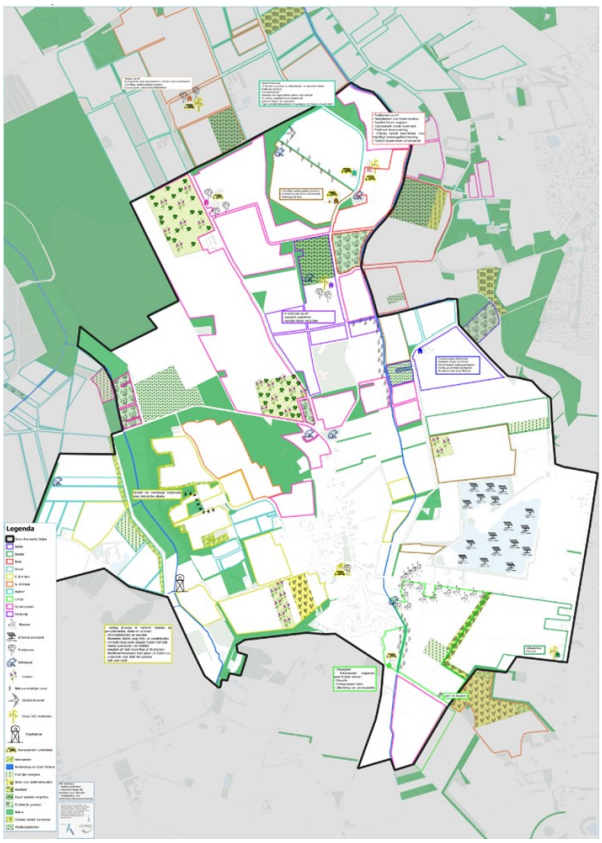

Kansen en mogelijkheden voor de Grote Masloot

- In het zuidelijke deel van de Grote Masloot tot aan de kruising met de Hooidijk kunnen natuurvriendelijke oevers worden ingericht om water vast te houden. Rondom dit deel van de beek is al sprake van extensieve landbouw. De betreffende boermarkeleden zijn bereid om de achterranden van hun percelen te verlagen. Hierover vindt al overleg met het waterschap plaats. Het zou om een strook van 10 - 12 meter diep kunnen gaan. Met de grond die vrijkomt bij het afgraven kan de rest van hetzelfde perceel worden opgehoogd. Zo wordt bijgedragen aan de landbouwstructuur. Voordeel is bovendien dat kostbare grondverplaatsing niet nodig is.

- Op de initiatiefkaart is te zien dat hier al rietkragen zijn ingetekend. Een groene, natuurvriendelijke oever biedt gunstige condities voor dieren- en (water)plantensoorten, is bevorderlijk voor de waterkwaliteit (riet heeft een water zuiverend effect), vertraagt de stroomsnelheid en markeert de waterloop, waardoor die beter herkenbaar is in het landschap.

- Is er ruimte voor meandering? Vraag is in de eerste plaats of de beek ooit een meer meanderende loop heeft gehad dan nu. Kaarten tot en met 1981 wijzen uit dat in een deel van de Masloot inderdaad sprake is geweest van meer meandering, namelijk in het gebiedje dat wordt aangeduid als Achterste Holten of (op de oudere kaarten) Achterste Hollen. Hieronder kaartbeelden van rond 1900, 1981 en 1982 (bron: www.topotijdreis.nl).

Rond 1900

1981

1982?

- Meandering draagt bij aan waterberging c.q. het langer vasthouden van water en laat zich goed combineren met een natuurlijke inrichting. Uitgangspunt voor het bepalen van de loop zou dan de historische kaart kunnen zijn, maar daarbij wél rekening houden met de huidige afvoerfunctie. Het waterschap kan uitrekenen wat het kwantitatieve en kwalitatieve effect is.

- Insteek boermarke ten aanzien van meandering: de waterloop laten zoals die nu is. Alleen in het stuk vanaf het voetbalveld (omgeving Meestersveen) is wat de boeren betreft ruimte voor wat sterkere meandering. Veel breedte is er niet.

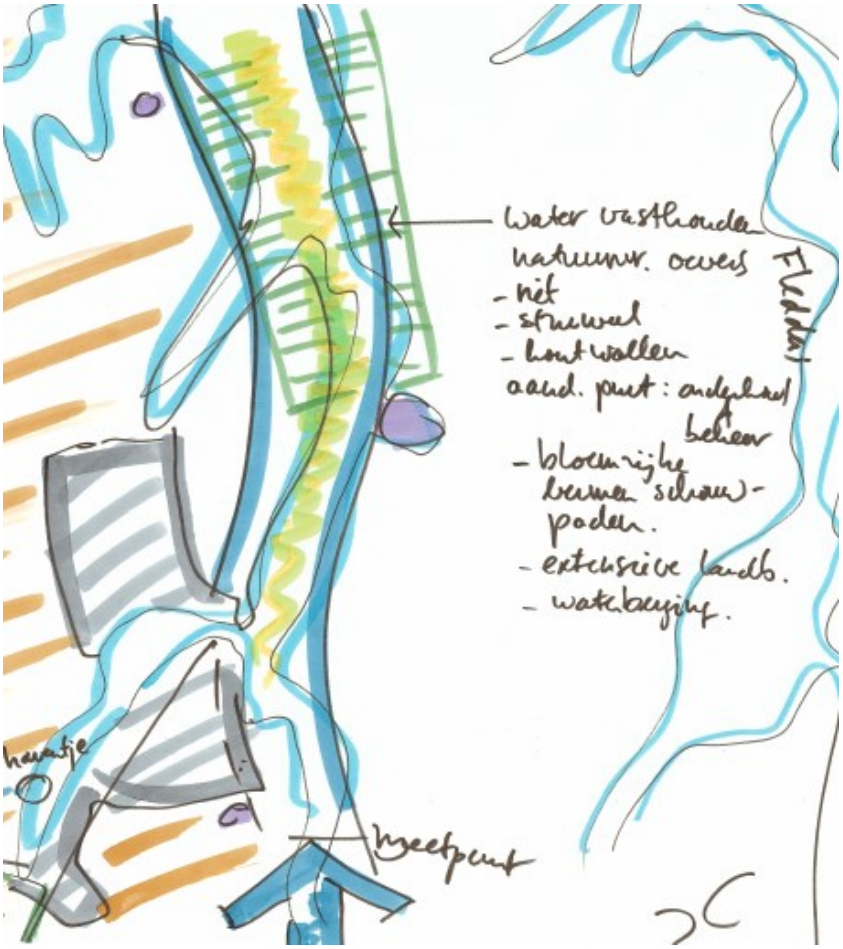

Figuur XX: Masloot

- Het inrichtingsprincipe van Bach im Fluss is een mogelijke oplossing om de waterhuishouding robuuster te maken zonder beslag te leggen op de aangrenzende landbouwgrond.

  Over Bach im Fluss, dat op veel plaatsen in Noord-Duitsland wordt toegepast:
  Eigenlijk werkt het heel simpel: een genormaliseerde beek, met vaak zeer trage afstroming van het water, wordt binnen de bestaande, rechte bedding heringericht. Door het aanbrengen van grindbedden of lage wanden van bijvoorbeeld gevlochten wilgentakken wordt deze bedding versmald en bochtig gemaakt. In de smallere bedding ontstaat meer stroming van het water en op de vrijgekomen oeverzones kan vegetatie groeien. Door de hogere stroomsnelheid wordt het water zuurstofrijker en aantrekkelijker voor vissoorten en andere dieren en planten die van nature in deze beekjes thuis horen. De waterafvoerfunctie van de versmalde beek blijft behouden, doordat het genormaliseerde profiel ongewijzigd blijft.

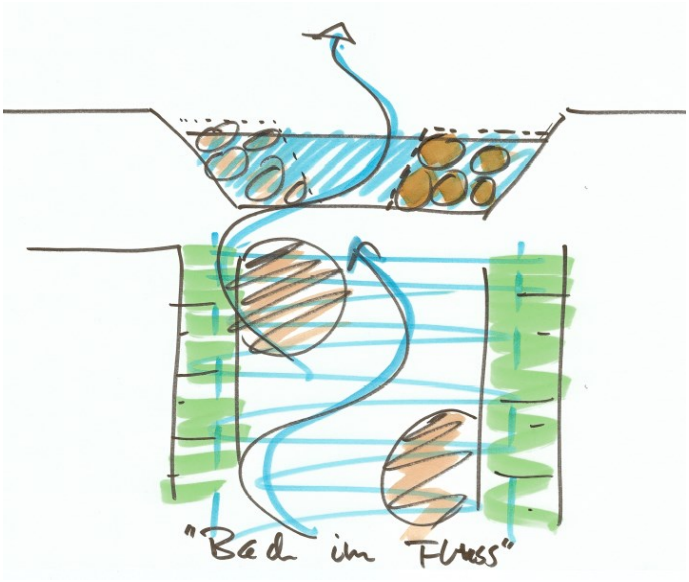

Figuur XX: "Bach im Fluss"

Een andere oplossing om de waterafvoer te beïnvloeden zonder goede landbouwgrond te offeren, is om de waterloop in te richten met een winter- en een zomerbed. Zo ontstaat er een verschil tussen de waterafvoer in winter en zomer.

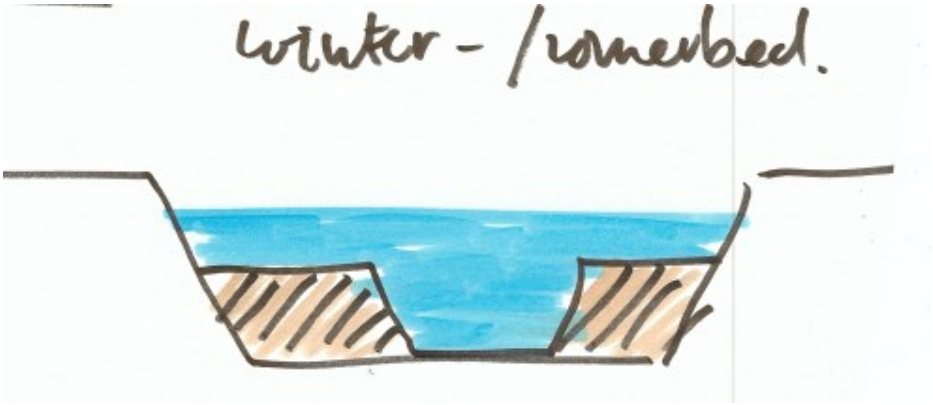

Figuur XX: Zomer- en winterbed in beek

- De kaarten van de eerste helft van de 20e eeuw geven kleine kavels met haaks op de beek liggende houtwallen te zien. Ook landschapsarchitect Harry de Vroome heeft de haaks op de beek liggende bosjes in zijn landschapsplan opgenomen. Het ruilverkavelingslandschap wordt inmiddels als cultuurhistorisch waardevol aangemerkt. Inzet van het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) van de gemeente Tynaarlo is dat steekwallen (haakse wallen) worden behouden en dat de beekstructuur in het landschap wordt gemarkeerd. Dat beeld kan worden versterkt.

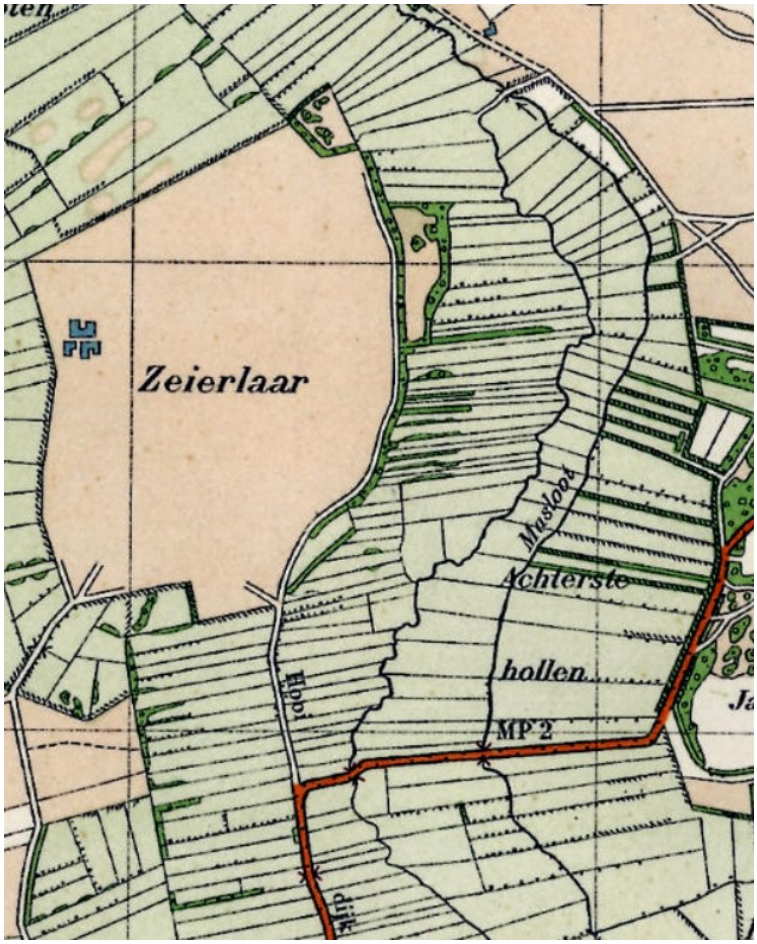

Figuur XX: *Houtwallen haaks op de beek, 1e helft 20e eeuw*

- Ook pluksgewijs wat struweel in de vorm van wilgen aanplanten valt te overwegen. Dat voegt belevingskwaliteit aan het landschap toe en is vanuit ecologisch oogpunt goed voor bijen. Dergelijk groen is hier uitstekend inpasbaar. Uiteraard mag deze inrichting niet belemmerend zijn voor periodiek onderhoud van de watergang; er is wel een onderhoudspad nodig.

- Het onderhoudspad kan worden ingezaaid met klaver en andere soorten die in een bloemrijke berm passen. Veel soorten hebben er namelijk juist baat bij dat eroverheen worden gereden. Het maaisel kan in het circulaire markesysteem worden benut.

- De waterbergingsfunctie van de beek kan dankzij een natuurlijker inrichting sterk worden verbeterd. Let wel: natuurvriendelijke oevers alleen zijn niet genoeg voor dat doel. Het zal nader moeten worden uitgezocht wat er boven op lokale maatregelen, dus op het niveau van het gehele beekdal, nodig is voor goede waterbuffering.

Kansen en mogelijkheden voor het hele boermarkegebied

- De jaren 2014 en 2015 waren erg nat, de jaren erna waren droger. Er is behoefte aan een flexibel systeem van water vasthouden en afvoeren om op die wisselende weersomstandigheden te kunnen inspelen. Essentiële vraag in dat kader is hoe nat het in het voorjaar mag zijn. Daar zal een compromis in moeten worden gezocht: wat is het optimum qua onder- en bovengrens. Dat is bijvoorbeeld van belang in relatie tot de draagkracht van de grond; die moet groot genoeg zijn vanaf half februari-begin maart als machines het land op moeten voor bemesting en in maart als het vee naar buiten gaat. Op basis van de uitkomsten van het eerder genoemde DAW-onderzoek kan te zijner tijd een visie op het waterbeheer worden uitgewerkt.

- Pingo's kunnen een goede aanleiding zijn voor inrichting van natuur met waterbergingsfunctie van het gebied rondom de pingo. Door de omgeving nat te houden, kan een goede waterstand in de pingo worden gewaarborgd. Waterberging is de boeren van dienst in tijden van langdurige droogte. Vraag: zou een natuurlijke inrichting in combinatie met pingobeheer als component van natuurinclusieve landbouw kunnen worden aangemerkt als groenblauwe dienst in het nieuwe GLB?

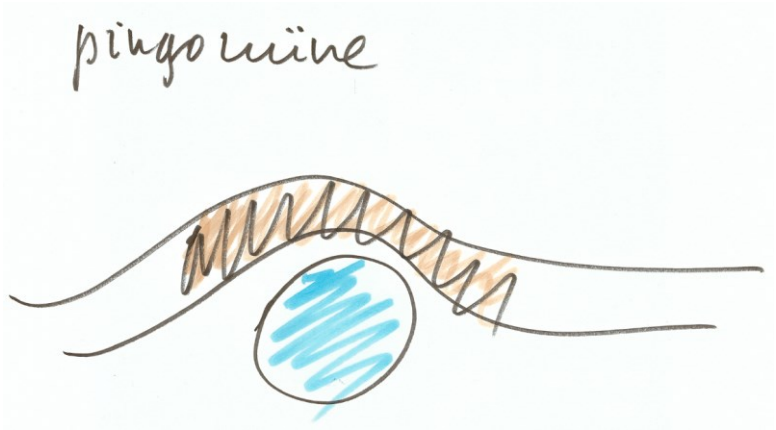

Figuur XX: schets pingoruïne

- Bokashi: een van de boermarkeleden plaatst vraagtekens bij de voordelen van bokashi - fermenteren van organisch restmateriaal - ten opzichte van het traditionele composteren. Succes of hype? De methode staat qua onderzoeksresultaten en praktijkbevindingen in de kinderschoenen. Of het interessant is voor de Boermarke Zeijen, kan nu nog niet worden vastgesteld.

- Aan de westkant van het boermarkegebied zijn veel kwartels en patrijzen te vinden. Het is van belang om daar in het beheer rekening mee te houden.

- Aan de zuidkant van het dorp, bij de Zuideresch, ligt het oude haventje van het kanaal Zeijerwiek. De stichting Zeijerwiek zou de zwaaikom, die in de jaren zestig is gedempt met

puin, graag weer openmaken. Dat is een complexe kwestie, aangezien het haventje op het snijpunt van drie waterschappen met elk hun eigen visie ligt en de aanwezigheid van asbest.

- Voedselbos: bij wijze van experiment kan daarmee worden begonnen door een kleinschalig bosperceel om te vormen.
  Op www.groenkennisnet.nl wordt uitgelegd: *In voedselbossen wordt landbouw met natuur gecombineerd voor een duurzame voedselproductie. Het is een biodivers systeem dat ook nog eens voor voedselproductie zorgt. Een voedselbos is een door mensen gecreëerde plantengemeenschap (planten, bomen en struiken) met een extreem hoog aantal eetbare soorten. De biodiversiteit, (ecologische) veerkracht en productiviteit (van biomassa) van een voedselbos zijn hoog. Een voedselbos is volledig zelfvoorzienend en klimaatbestendig.* Mits een voedselbos een interessante inkomstenbron voor boeren kan zijn, is het een interessant concept voor de Boermarke Zeijen.

Figuur XX: mogelijkheden voor voedselbos?

- De gemeente Tynaarlo moet het gemeentelijke plan voor energiebesparing en duurzame energieopwek aanleveren voor de Regionale Energie Strategie van Drenthe. Kan de boermarke daaraan bijdragen? Alle daken van de agrarische gebouwen in Zeijen zijn al voorzien van zonnepanelen en er zijn EAZ-windmolens geplaatst of gepland. Er gebeurt dus al veel. Er kan nader worden onderzocht wat de boermarke het dorp en de gemeente kan bieden.

- Er zijn financiële regelingen voor agrarisch natuurbeheer: GLB (Gemeenschappelijk landbouwbeleid) en SNL (Subsidieregeling natuur en landschap). De zwakte van deze regelingen is de begrenzing; sommige boeren kunnen er wel aan meedoen en andere niet. De boermarke ligt grotendeels in zogenoemd wit gebied, valt dus buiten regelingen. Alleen de essen, het loopje en groene en blauwe dooradering vallen binnen een subsidieregime. Initiatieven waartoe boeren wel bereid zijn en die op de initiatiefkaart zijn ingetekend, blijven om die reden nu op de plank liggen. Het kan nog wel een paar jaar duren voor er eindelijk verruiming komt, maar praktijk is dat de boer nú geld moet verdienen.
  Voorstel: regelgeving zou het mogelijk moeten maken om de 5%-vergroeningsopgave van het GLB en vergoedingen te bundelen. Dan kan de boermarke als één uitvoeringspartij en juridische entiteit worden aangemerkt. Binnen de boermarke kan dat door middel van verevening worden geregeld: kosten en opbrengsten worden eerlijk verdeeld. Zo kunnen maatregelen op de meest geschikte plekken in het boermarkegebied worden getroffen, daar

waar de natuur er het meest baat bij heeft en waardevolle landbouwgrond niet verloren hoeft te gaan.

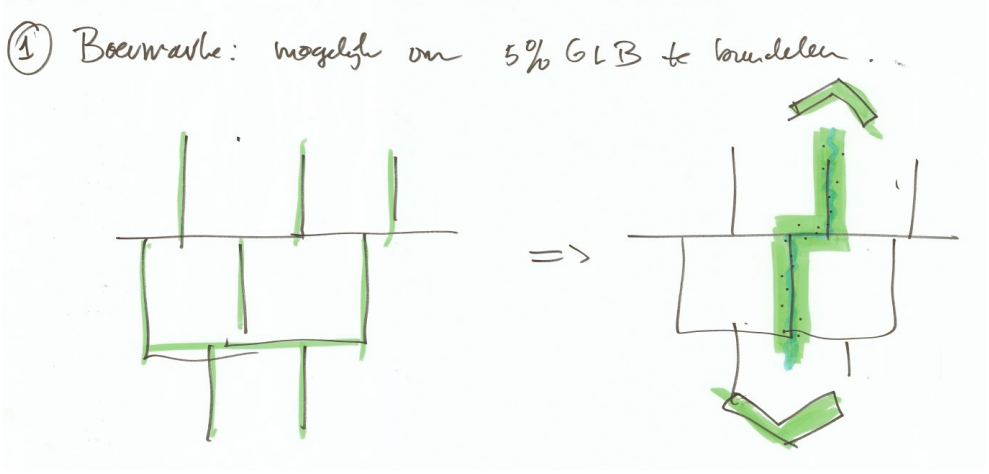

Figuur XX: mogelijkheden voor invulling gemeenschappelijk landbouwbeleid

- Vergroting verdiencapaciteit: een discussie die overal speelt en die hier niet valt op te lossen. Wat de boermarke wel kan doen, is met de ketenpartners in gesprek gaan om tot betere prijsafspraken te komen. Als collectief heb je een betere onderhandelingspositie dan als individuele ondernemer.

Broekenloop

Groepsopgave: verken de ideeën die er zijn over het soort natuur dat hier mogelijk is. Wat moet er qua inrichtingsmaatregelen, beheervormen en eigendommen gebeuren om die potenties te kunnen realiseren? Geef aan waar kansen liggen en waar knelpunten of tegenstrijdigheden voorkomen en noteer eventuele onderzoeksvragen.

Gebiedsschets

Op twee schetsen van het beekdal van de Broekenloop heeft de groep de meest kenmerkende elementen in beeld gebracht:

- Es.
- Hoogteverloop van hoog/droog naar laag/nat.
- Hoofdzakelijk grasland, natte gronden.
- Oostflank die al een tijd uit productie is en behoorlijk arm en verschraald is; wordt nu nog beheerd als kruiden- en faunarijk grasland (maaien en afvoeren).
- Oostflank heeft potentie voor nat schraalland / vochtig hooiland.
- Westflank waarvan de bodem nog redelijk voedselrijk is. Wordt nu beheerd als kruiden- en faunarijk grasland.
- Hoofdgeul en zijarmen: jammer dat de zijarmen niet meer herkenbaar zijn in het landschap? Nee, vindt de groep.
- Huidige ruimtelijke structuur: het beekdal als een rechte ‘pijpenla’ omkaderd door bos en houtwallen.
- SBB gronden worden voor een groot deel beheerd door agrariërs.

Figuur XX: waarden in het beekdal van de Broekenloop

Mogelijke inrichtings- en beheermodellen

Model 1

- Groene flanken en houtwallen als raamwerk.
- Beekprofiel: van belang is eerst de vraag welke functie de beek moet hebben. Een optie is om te kiezen voor bufferen en langer vasthouden van water in samenhang tot de natuurpotenties. Dat kan op twee manieren worden gerealiseerd:
    - De oude loop zoveel mogelijk herstellen. De groep is er niet enthousiast over en vraagt zich of het verstandig is om in het huidige profiel te roeren. Argumenten: hoge kosten en de reeds gerealiseerde natuur (verschraalde gronden) worden dan weer geroerd. Dat is nadelig voor de natuurwaarden.
    - Oevers verbreden in de buitenbochten, daar ruimte bieden voor opgaand groen en de laagtes benutten voor waterbuffering.

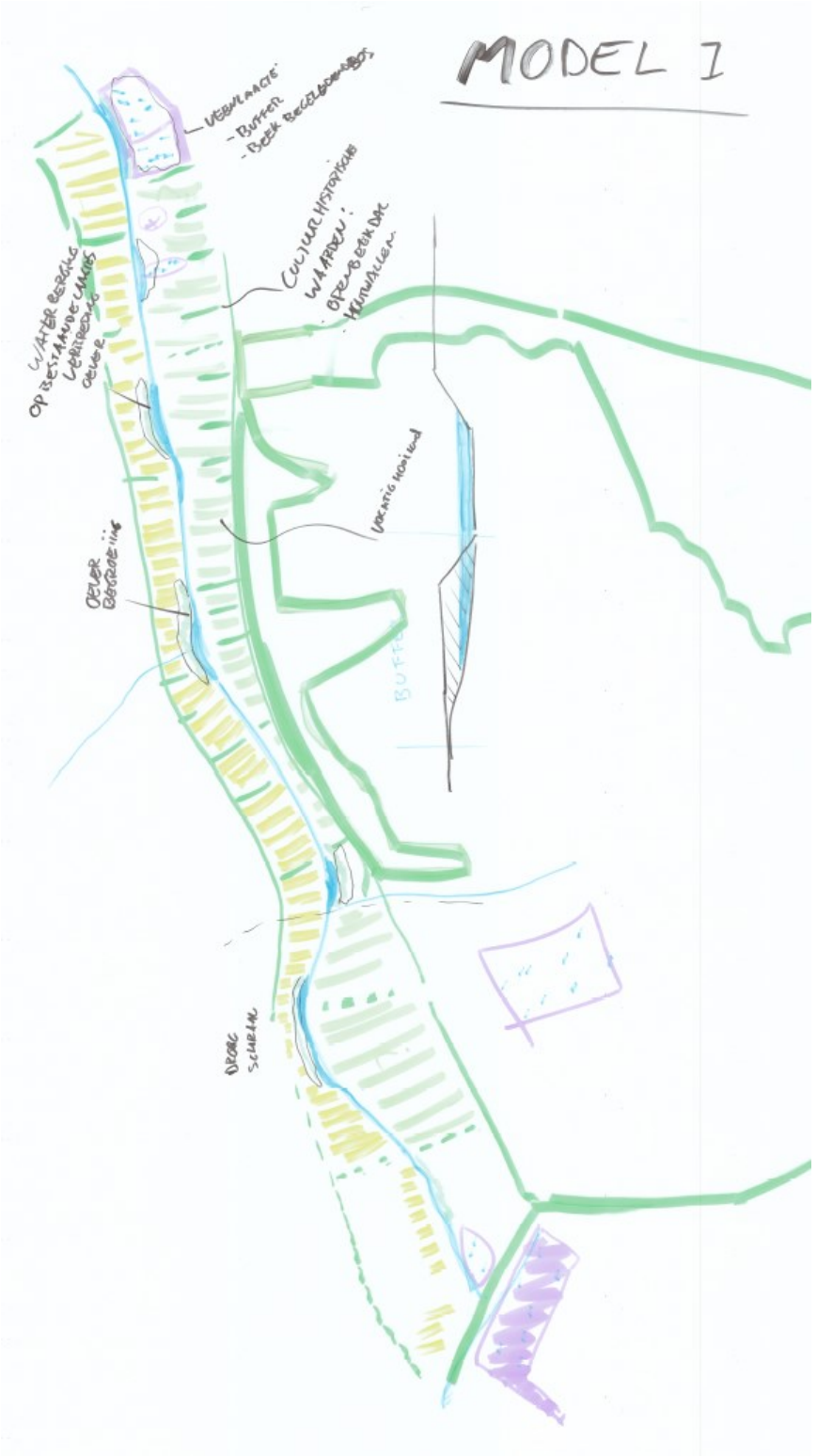

Figuur XX: Model 1 Broekenloop

Model 2

- Oude loop wél als uitgangspunt.
- Door meer te meanderen kan meer water worden vastgehouden. Aan de inrichting door te gaan hermeanderen kunnen voor- en nadelen kleven. Reeds ontwikkelde natuurwaarden kunnen verloren gaan.
- Voordeel van het herstellen van de oude loop t.o.v. de oplossing van model 1 is dat de oude loop geroerde grond is en daarom er een lage trefkans op archeologisch waarden is.
- Beheer: combinatie van droog schraal grasland (N11.01), kruidenrijk en faunarijk grasland (N12.02) en vochtig hooiland (N10.02).
- Aanplant van wat houtwallen: historische kaart geeft veel houtwallen te zien. De waardering vanuit cultuurhistorisch en landschappelijk (beleving) oogpunt daarvoor is groot.
- Wat betekent dat voor de waterhuishouding?
    - Natuur heeft baat bij een hoger waterpeil.
    - Parallelsloten aan de westzijde inzetten voor de afvoer van landbouwwater.
    - Het waterpeil in aftakkingen door de boeren zelf laten reguleren. Dan kan het verdrogingsrisico worden verkleind. Door water in het beekdal te bufferen, kan de landbouw in periodes van langdurige droogte van water worden voorzien.

Figuur XX: Model 2 Broekenloop

Kansen

Meekoppelen van beleving en recreatie

- Dit is een kruispunt van recreatieve wandel- en fietsroutes. Dat biedt perspectief voor de bouw van een uitkijktoren. Het is een mooie plek om de grote variatie in het landschap te ervaren.
-

Agrarische verbindingszone

- Tot voor een aantal jaren geleden bestond de zogeheten agrarische verbindingszone nog. In Zeijen werd dit gecombineerd met het project Bloemrijke Akkers (in samenwerking met Agrarische Natuurvereniging Drenthe). De boeren kregen een subsidie per hectare en een vergoeding voor zaaizaad. De agrarische verbindingszone was een goedkoper alternatief voor de ecologische verbindingszone die toenmalig staatssecretaris Bleker destijds heeft geschrapt.
- Mits er weer een vergoeding tegenover staat, kunnen akkerranden op kavelgrenzen worden ingezaaid. Ze vervullen dan een meerledige functie: vanggewas, buffer langs waterlopen, maatschappelijke goodwill/mooi om te zien.

Maaisel

- Als een landbouwperceel uit productie wordt gehaald voor omvorming tot natuur, moet de bodem eerst een behoorlijke tijd verschralen. In de eerste tien jaar is het nog te gebruiken voor hooien en beweiden. Daarna is de voedingswaarde te laag en valt beweiden als beheer af. Van hooien is dan nog wel sprake. Het maaisel kan nog een tijd als organische stof voor op de akkers gebruikt worden.
- In de huidige situatie wordt er nog veel maaisel afgevoerd. Beter gebruik maken van elkaars restmateriaal is zin en mogelijk. Dat begint ermee dat boeren en terreinbeheerders weten wat elkaars reststromen zijn; op dat punt valt er nog wat te winnen in het gebied.

Zweedse kornoelje

- De Noorderes van Zeijen wordt omgeven door de Zeijer Strubben. Dit bos, waarin de natuur haar gang mag gaan, is bekend als enige groeiplaats in Nederland van de Zweedse kornoelje. Het bloemetje zit zelfs in het wapen van de gemeente Tynaarlo, in navolging op het wapen van de vroegere gemeente Vries. Door aanpassingen in het landschap of door intensivering van recreatieve beleving zou de biotoop verstoord kunnen raken. Daar moet dus heel terughoudend mee om worden gegaan.

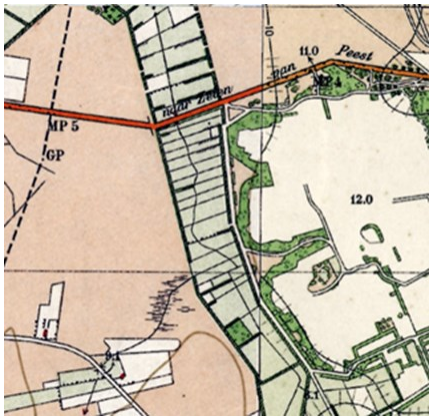

1853

1954

Kringlooplandbouw (praktijk)

Groepsopgave: breng de mogelijkheden in beeld voor meer kringlopen, met als uitgangspunt dat de akkerbouw en de veehouderij in de Boermarke Zeijen samenwerken. Bepaal wat in Zeijen wel en niet van toepassing is of wat moeizaam verloopt. Maak een indeling op ‘laag en hoog hangend fruit’ en maak een prioritering. Welke kennis ontbreekt? Waar liggen kansen en knelpunten, waar is sprake van tegenstrijdigheden en wat zijn eventuele onderzoeksvragen? Gebruik de mindmap CMZ en de in 2018 samen met Agrifirm gemaakte nulmeting voor de Kringloopwijzer van de Boermarke (zie bijlage voor toelichting) als input.

Vijf kansen:

De groep heeft zich eerst gebogen over de vraag wat kringlooplandbouw is en heeft twee hoofdkarakteristieken benoemd: stromen in balans en een zo gering mogelijk mineralenverlies. Opgemerkt werd dat regelgeving partijen beperkt om de balans tussen onttrekking van het gewas en dierlijke mestgift te optimaliseren. Vervolgens is vooral in kansen gedacht, wat een ideaalplaatje heeft opgeleverd met vijf kansen om met de mineralenstroom tot een gesloten kringloop te komen. Om de voorstellen te effectueren, zullen eerst alle kringloopstoffen in kaart moeten worden gebracht.

1. *Maaisel uit het gebied in het gebied houden*

De 5 km-grens die als ondergrens wordt gehanteerd voor afvoer van maaisel moet worden afgeschaft. Dan kan maaisel van Staatsbosbeheer, de gemeente en het waterschap worden gebruikt voor bodemverbetering van de akkers in het gebied, dus binnen een straal van 5 km van het gebied waar het maaisel is vrijgekomen.

2. *Grondstoffen uit en in de regio*

In de huidige situatie is het zo dat grondstoffen worden geteeld en buiten het gebied worden afgezet en dat tegelijkertijd grondstoffen van buiten het gebied worden aangevoerd. Een mogelijkheid om die grondstoffen binnen de regio te houden is bijvoorbeeld het terughalen van schuimaarde uit de fabriek waar suikerbieten naartoe zijn gebracht. Schuimaarde ontstaat bij de zuivering van het diffusiesap uit suikerbieten door ongebluste kalk toe te voegen. Het kan in de akkerbouw als bodemverbeteraar worden benut. Hiertoe is het nodig dat de Mestwetgeving wordt aangepast. De winst is groot: een correctie in de fosfaataanvoer van 50 procent.

Een tweede oplossing is een bokashi-bult. Deze maatregel wordt nu nog door veel regelgeving ontmoedigd.

Ook de kringloop kan aanzienlijk worden versterkt als veehouders zelf meer gewassen (mais, tarwe, voederbieten) mogen telen. Deze teelt wordt tegengegaan door de huidige bedrijfsderogatie-eis voor veehouders van 80% grasland. (Ter info: bedrijven met 80% grasland komen in aanmerking voor derogatie. Dat betekent dat ze meer stikstof uit dierlijke mest per hectare mogen gebruiken dan de generieke norm van 170 kg stikstof. Bron: www.melkvee.nl.) Het graslandpercentage zal daartoe omlaag moeten worden gebracht. Gewasderogatie is een betere manier om naar kringlooplandbouw toe te werken dan bedrijfsderogatie; het stimuleert de samenwerking tussen veehouders en akkerbouwers.

3. De eigen kringloop begrijpelijk maken voor leken c.q. consumenten

Dat kan worden gedaan door in gebieden bordjes met QR-codes te plaatsen. Het is in ieder geval van belang om aan het kringloopgebeuren meer beleving te koppelen, dan gaat het ook voor de consument leven. Ook een mogelijkheid is een dashboard op de smartphone waarmee de consument in de stal kan zien hoe daar qua kringloop wordt gescoord. Uiteindelijk is het natuurlijk van belang dat de consument bereid zal zijn om meer te betalen. Die prijsdiscussie kan niet door de boeren worden opgelost, maar moet op het niveau van de keten worden gevoerd.

4. Bodemplan opstellen

De boermarke kan een bodemplan opstellen gericht op verhoging van het organische-stofgehalte. Met dit traject is veel tijd gemoeid. Een oplossing zou zijn om akkerbouwers meer bemestingsruimte te geven en veehouders wat minder. Mest van de veehouder kan dan naar de akkerbouwer. Om efficiënter met beschikbare grond om te gaan, kan een kringloopbouwplan voor de boermarke worden gemaakt. Ook een andere indeling biedt uitkomst: randen en flanken bij natuur wat breder maken, zodat de overgang naar het natuurgebied vloeiender wordt.

5. Verhoging biodiversiteit

Het is belang dat er eerst een nulmeting van de biodiversiteit in het gebied wordt gemaakt. Dan kan worden bepaald wat nodig is om de biodiversiteit te vergroten. Vervolgens kunnen terreinbeheerder en boermarke de krachten bundelen in het treffen van maatregelen. Insteek: alle partijen hebben belang bij meer biodiversiteit. Mogelijke maatregelen:

- Aangepast beheer van randen en flanken
- Die randen met elkaar verbinden zodat het gebied ecologisch robuuster wordt
- Eenzijdig slotenbeheer: alleen bodem schonen en een oever begroeid laten

Het is van belang om experimenteerruimte te definiëren en kaders te stellen met betrekking tot mestruimte en de Meststoffenwet waar het om inzet van beschikbare stromen gaat. Kringlooplandbouw in de boermarke verlangt aanpassing van wet- en regelgeving. Voorgesteld wordt om hier een pilot in gang te zetten.

Kringlooplandbouw (creatief)

Groepsopgave: denk anders en creatiever na over mogelijkheden voor kringlooplandbouw in de Boermarke Zeijen. Denk niet in regels en beperkingen, maar in kansen voor wat de landbouw allemaal kan bieden, bijvoorbeeld schonere lucht. Wat voor verdienmodel hoort daarbij? Niet alles hoeft even concreet of haalbaar te zijn. Het gaat om kansen voor nieuwe perspectieven.

Zeijen in 2029:

Bij wijze van aftrap en om in de creatieve mood te komen, hebben de groepsleden tekeningen gemaakt van hoe zij Zeijen in 2029 voor zich zien. Thema's op de tekeningen: samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij, meer eiwitopbrengst op het land, zonnepanelen op de daken, vloeiende overgang tussen landbouw en natuur, kringloop Zeijen staat niet op zichzelf, maar in verbinding met de omgeving (burger, ondernemer, middenstand), boer en burger trots op productieve kringlopen, geld verdienen, leefbaarheid, een mooi gebied met veel landschappelijke variatie en een oude geschiedenis, 40-bedrijvenplan van Staatsbosbeheer is een succes dankzij samenwerking met boeren in natuurinclusieve landbouw en dankzij kennisuitwisseling.

Boermarke als één gemend bedrijf

In de groep is uitvoerig gediscussieerd over blijvend grasland (namelijk van invloed op bijvoorbeeld de rotatiemogelijkheden in aardappelteelt), over de samenwerking met Staatsbosbeheer en de vraag hoe productie voor de Nederlandse en de wereldmarkt zich verhoudt tot streekproducten. Vastgesteld werd dat het vooral zinvol is om te kijken naar kansen voor uitwisseling van restproducten binnen de boermarke. De groep heeft ervoor gekozen te focussen op wat de boermarke als geheel voor bedrijf is.

De groep heeft een inventarisatie gemaakt van wat er voor en tegen is om de boermarke in organisatorisch en juridisch opzicht als één geheel aan te merken.

Voordelen

- Mogelijkheden tot het sluiten van kringlopen.
- Logischer gebruik van hogere en lagere gronden.
- Boermarke kan als collectief aan extensiveringsvereisten c.q. vergroeningseisen voldoen.
- Fosfaat en stikstof 'op één hoop': dit valt in experimenteerruimte onder te brengen.
- Ook in andere opzichten als collectief worden gezien: regelingen, opgaven en andere mineralen (denk bijvoorbeeld aan GLB en vergroening).
- Kennisbundeling: samen weet je meer dan alleen.
- Producten onder één merk vermarkten.
- Eén aanspreekpunt voor derden.
- Samen ben je flexibeler en samen kun je tegenslagen in het gebied opvangen.

Nadelen

- Leden hebben ieder hun eigen bedrijf; in alle opzichten als collectief worden beschouwd, kan de eigen slagkracht verminderen.
- Onderlinge conflicten kunnen zich - net als in ieder goed huwelijk - voordoen, maar zullen wél moeten worden opgelost ten behoeve van het geheel.

Vooraf goede afspraken maken:
Het is van belang om spelregels van tevoren goed met elkaar af te spreken en vast te leggen o.a. met betrekking tot:

- Opheffen van de huidige belemmering voor toepassing van eigen mest versus kunstmest.
- Maximale waarden voor fosfaat en stikstof.
- Juridische entiteit van één boermarkebedrijf.
- Hoe vergroenen.
- Van toepassing zijnde plafondwaarden.
- Activiteiten die eronder vallen.
- Uitwisselbaarheid kringloopsysteem: relaties met ruimtelijke, sociale, energetische aspecten, met de gunfactor.
- Beloningsafspraken met de terreinbeherende organisaties.
- Invoering RVO-vereisten in handen van een externe partij leggen, bijvoorbeeld DLV.

Wens: als gemengd boermarkebedrijf bij één loket bij provincie terecht kunnen met vragen.

Bijlage 4 - Relevante beleidsopgaven Rijk

- **Beleid – kringlooplandbouw**

Voedselvisie Schouten 2018.
Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden.
Nederland als koploper in kringlooplandbouw

De landbouw, tuinbouw en visserij zijn onmisbare sectoren. Boeren, tuinders en vissers voeden de mensen. Zoals dit nu – wereldwijd – gebeurt, is echter niet vol te houden. De aarde kan de last van de huidige productiemethoden en consumentengedrag niet langer dragen. De Verenigde Naties hebben Duurzame Ontwikkelingsdoelen vastgesteld, die bedoeld zijn om dit fundamenteel op te lossen. Nederland heeft volop meegewerkt aan het opstellen van die doelen en onderschrijft ze volledig.

De landbouw heeft een belangrijke sleutel in handen voor verdere verbetering van natuurwaarden in Nederland. Dat kan zij alleen waarmaken als het hele systeem en alle deelnemers daarin meewerken.

Ons huidige systeem van landbouw is een keten waarvan de schakels bestaan uit actoren die ieder zo handelen dat zij er economisch het beste uit komen. Elke partij benut de grondstoffen die haar ter beschikking staan, verwerkt die tegen de laagste kosten en met de hoogste opbrengst. Maar de afzonderlijke partijen kijken nog onvoldoende naar het systeem als geheel. Ook de regelgeving is vooral gericht op delen van het systeem. Dat is ernstig, want in het systeem zitten veel lekken, verkwistingen, inefficiënties en andere ongewenste effecten. Voorbeelden hiervan zijn het weglekken van mineralen uit de bodem en het niet nuttig gebruiken van de grote reststromen van de productie. Dit is onhoudbaar, want we hebben maar één aarde met een beperkte voorraad hernieuwbare grondstoffen. Bovendien brengt deze productiewijze schade toe aan het ecosysteem doordat zij biodiversiteit onder druk zet, leidt tot verontreiniging van bodem, water en lucht en de aarde verandert in een broeikas die op den duur grote delen ervan onleefbaar en improductief maakt.

Het moet dus anders: we moeten van voortdurende verlaging van de kostprijs van producten naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen door een efficiëntere benutting in kringlopen. Die omschakeling is mogelijk. Het vraagt dat wij het huidige systeem veranderen door toe te werken naar kringlooplandbouw als de ecologisch en economisch vitale, gangbare productiewijze. Die productiewijze dient gebaseerd te zijn op de economische kracht van samenwerking tussen partijen in de agrosector en op steun en vertrouwen van maatschappelijke organisaties. Voedselveiligheid blijft natuurlijk voorop staan.

Visie als meetlat
Deze visie is geen blauwdruk, maar ook niet vrijblijvend. Zij geldt voor het rijksbeleid en het is de wens van het kabinet dat zij ook andere beslissers als meetlat gaat helpen om afwegingen te maken.

Waar kunnen dan – samengevat – beleidsvoornemens, plannen, voorstellen en dergelijke op worden getoetst?
1. dragen ze bij aan het sluiten van kringlopen, het terugdringen van emissies en het verminderen van verspilling van biomassa in het gehele voedselsysteem?
2. dragen ze wat betreft visserij bij aan een duurzaam bestandsbeheer zonder schade aan de natuurlijke omgeving?
3. versterken ze de sociaaleconomische positie van de agrarisch ondernemer in de keten?
4. leveren ze een bijdrage aan de klimaatopgave voor landbouw en landgebruik?
5. bevorderen ze de aantrekkelijkheid en vitaliteit van het platteland en dragen ze bij aan een bloeiende regionale economie?
6. leveren ze winst op voor ecosystemen (water, bodem, lucht), biodiversiteit en de natuurwaarde van het boerenlandschap?
7. is het dierenwelzijn meegewogen?
8. leveren ze een bijdrage aan de erkenning van waarde van voedsel en het versterken van de relatie tussen boer en burger?
9. versterken ze de positie van Nederland als ontwikkelaar en exporteur van integrale oplossingen voor klimaatslimme en ecologisch duurzame voedselsystemen?

Naast deze toetsingscriteria gelden voedselveiligheid en -kwaliteit altijd als basisvoorwaarden.

- Zie ook realisatieplan LNV 2019 par. 2.3 Samenwerking met de regio IBP-VP

- **Deltaplan biodiversiteit**

Samen naar één deltaplan Biodiversitetisherstel.
Gevarieerde natuur, gezonde landbouw Met het Deltaplan Biodiversiteitsherstel gaan we voor een Nederland waar rijke biodiversiteit de natuur gevarieerder en de landbouw gezonder maakt. We werken aan een Nederland waar mensen genieten van een prachtig en divers landschap. En waar supermarkten en boerenwinkels in binnen- en buitenland consumenten bedienen met een breed aanbod producten dat zijn oorsprong heeft in dat landschap.

Biodiversiteit is essentieel. Een grote soortenrijkdom bepaalt onze kwaliteit van leven. Een zo rijk mogelijke natuur is op zich al een waardevol maatschappelijk bezit. Daarnaast werken biodiversiteit en een gezonde leefomgeving als een natuurlijke

veiligheidsbuffer. Ze maken ons als mens weerbaarder tegen het veranderende klimaat en tegen plagen en ziekten.

Een maken gezamenlijk Deltaplan, dat als ankerpunt houvast biedt voor hoe we daadwerkelijk meer biodiversiteit realiseren in natuurgebieden, landbouwgebieden en in de overgangsgebieden tussen stad en platteland. Komend najaar (2020) treden we met ons eindresultaat naar buiten. Tot die tijd staan we open voor elke aanbeveling die het uiteindelijke plan sterker maakt.

Het belangrijkste inzicht is dat in landbouw, openbare ruimte en natuur alle inspanningen voor meer biodiversiteit elkaar horen aan te vullen. Deze vervlechting heeft geleid tot slimme en gelijkwaardige vormen van samenwerkingen en tot verdienmodellen waarin maatschappelijke waarden en economische waarde gelijk opgaan. Daardoor zijn natuurgebieden veel effectiever met elkaar verbonden en het beheer niet langer versnipperd. Boeren op rijke en gezonde bodems herstellen kringlopen, maken volop gebruik van de aanwezige biodiversiteit en versterken die, ondersteund door technologische innovaties. In plaats van meer is beter leidend geworden in hun bedrijfsvoering. Hierdoor is er meer leefgebied voor wilde dieren en planten, en is de kwaliteit van water, bodem en lucht sterk toegenomen. Ook dankzij de partijen die bij de aanleg en onderhoud van onze infrastructuur en waterwegen herstel van biodiversiteit als vanzelfsprekend meenemen.

- **Klimaatopgave – energieproblematiek – CO2 belasting**

Klimaatakkoord [Den Haag 28 juni 2019]

- Landbouw en landgebruik

In 2050 moet de landbouw en het landgebruik klimaatneutraal zijn. Een ingewikkelde uitdaging, daar een deel van de uitstoot van broeikasgas niet te vermijden is: koeien produceren methaan en uit kunstmest komt lachgas vrij, beide broeikasgassen. Anderzijds legt de sector ook CO2 vast: in de bomen, de bodem en het gras. Dat draagt weer bij aan de reductiedoelstelling.

Het klimaatbeleid staat ook niet op zichzelf, maar is onderdeel van de noodzakelijke verduurzaming van onze voedselproductie en -consumptie. Er is dan ook zo veel mogelijk synergie gezocht met andere doelen, zoals beschreven in de visie Landbouw, Natuur en Voedsel ‘Waardevol en verbonden’. Voor ondernemers is dit van groot belang, omdat de verschillende maatregelen samenkomen op het boerenerf. Een integrale aanpak maakt de slagingskans groter.

- **Grond als basis**

Bodem als basis voor maatschappelijke opgaven [Kamerbrief mei 2018]

We staan als samenleving voor grote uitdagende opgaven op het gebied van klimaat, voedselzekerheid en -veiligheid, biodiversiteit en waterkwaliteit. Landbouwbodems van goede kwaliteit vormen niet alleen een belangrijke basis, maar ook een voorwaarde voor het realiseren van die opgaven. Nederland heeft ongeveer 1,85 miljoen hectare landbouwgrond (ruim 50% van de totale oppervlakte grond in Nederland) waarop zich een hoogwaardige agrarische productie heeft ontwikkeld. Behoud en verbetering van de bodemkwaliteit is van groot belang om dit hoge niveau op de lange termijn te kunnen handhaven en tegelijkertijd diverse maatschappelijke doelen tijdig te (kunnen) realiseren.

Duurzaam bodembeheer helpt de bodemkwaliteit te versterken. Het levert de landbouw een betere bodemvruchtbaarheid op en levert de samenleving duurzamer geteelde gewassen als basis voor duurzamer voedsel op, een betere waterkwaliteit en grotere waterbuffering, een grotere biodiversiteit en kan tevens bijdragen aan de klimaatopgave. Daarmee draagt duurzaam bodembeheer wezenlijk bij aan het herstellen van de balans tussen landbouw en natuur; een belangrijk speerpunt van mijn beleid, waar ik nader op in ga in de aan uw Kamer toegezegde visie op het brede domein van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. In het regeerakkoord is benoemd, dat zal worden gewerkt aan het versterken van kringlooplandbouw dat van belang is voor de opgaven voor bodem, water, natuur en klimaat. Dit hangt tevens samen met natuur inclusieve landbouw, die is gericht op het herstellen, in stand houden en benutten van ecosysteemdiensten voor en door de landbouw. Deze trajecten en een duurzaam gebruik van de bodem ondersteunen en versterken elkaar.